

บทที่ ๒

รูปแบบและวิธีการเผยแผ่หลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ในส่วนนี้จะกล่าวรูปแบบและวิธีการเผยแผ่หลักธรรม และรูปแบบวิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าและพุทธวิธีในการสอนจากพระไตรปิฎกและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องพร้อมทั้งพุทธวิธีในการสื่อสารอันเป็นรูปแบบการสอนและลีลาการสอนพระพุทธเจ้าโดยตรงซึ่งจะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

- ๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการเผยแผ่
- ๒.๒ พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๒.๓ หลักการและแนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่หลักธรรม
- ๒.๔ กลยุทธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๒.๕ คุณสมบัติของนักเผยแผ่ที่พึงประสงค์ตามแนวทางแห่งพุทธะ

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการเผยแผ่

๒.๑.๑ ความหมายของการเผยแผ่

การศึกษาความหมายของการเผยแผ่ ในเบื้องต้นควรพิจารณาความหมาย ตามลักษณะของการใช้คำก่อน เนื่องจากมีข้อสงสัยอยู่ว่า “เผยแผ่” กับ “เผยแพร” นำไปใช้ต่างกันอย่างไร พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้คำจำกัดความพร้อมทั้งแสดงตัวอย่างการใช้คำทั้งสอง สรุปได้ดังนี้

คำว่า “เผย” เป็นคำกริยา หมายถึง ค่อย ๆ ขยายออก, ค่อย ๆ แยกออก เช่น เผยหน้าตา เมื่อใช้กับคำว่า “เผยแผ่” หมายถึง ทำให้ขยายออกไป, ขยายออกไป เช่น เผยแผ่พระศาสนาและหากใช้กับคำว่า “เผยแพร” หมายถึง โฆษณาให้แพร่หลาย เช่น เผยแพร่ความรู้^๑

“แผ่” เป็นคำกริยา หมายถึง คลี่ขยายกระจายออกไปให้มีลักษณะแบนราบหรือกว้างกว่าเดิม หรืออาการอื่น ๆ ที่คล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น แผ่อำนาจเขต แผ่หาง มีตัวอย่างการใช้คำและความหมายของคำดังนี้^๒

แผ่ส่วนบุญ	= ให้
แผ่แสง	= แสดงท่าทางท่วงที่เป็นชั้นเชิง
แผ่ซ่าน	= ซึมซาบกระจายไปทั่ว
แผ่ตน	= อวดตน, แต่งตัวผึ่งผาย

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ อ้างถึงใน คณาจารย์มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมนิเทศ**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗.

^๒ อ้างแล้ว, หน้า ๔๗.

แผ่เผื่อ/เผื่อแผ่ = เจือจาน, ให้ประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยความโอบอ้อมอารี

แผ่เมตตา = ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข

“แพร่” เป็นคำกริยา หมายถึง กระจายออกไป, แผ่ออกไป เช่น แพร่ข่าว แพร่เชื้อโรค มีตัวอย่างการใช้คำและความหมายของคำนี้ ดังนี้^๓

แพร่ข่าว = กระจายข่าวออกไป

แพร่สะพัด = กระจายไปทั่ว เช่น ข่าวแพร่สะพัดไปโดยเร็ว

แพร่หลาย = กระจายข่าวออกไปให้มาก, ทั่วถึง เช่น รู้กันแพร่หลายใช้กันแพร่หลาย

ตัวอย่าง เช่น การดำเนินงานด้านการประชาสัมพันธ์ การเผยแพร่ถือเป็นงานที่สำคัญส่วนหนึ่งของการประชาสัมพันธ์เพราะเป็นงานด้านข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์บุคคล กลุ่มประชาชน หรือผลิตภัณฑ์ซึ่งข่าวสารนั้นจะนำไปเผยแพร่ผ่านระบบการทำงานของสื่อสารมวลชน หรือช่องทางการสื่อสารที่มีขีดความสามารถในการแพร่กระจายสูง ผู้ปฏิบัติงานเพื่อเตรียมการและแจกจ่ายข้อมูลข่าวสารจึงเรียกว่า “นักเผยแพร่” (Publicist) นักทฤษฎีเผยแพร่เรียกคนที่ทำงานด้านประชาสัมพันธ์ว่า “หน่วยเชื่อม” (Linking agents) ส่วนนักสังคมวิทยาให้สมญานามนักประชาสัมพันธ์ว่า “ผู้ขยายพรมแดน” (Boundary spanners) เป็นต้น^๔

นักวิชาการศาสนาให้ทัศนะว่า “เผยแผ่” หมายถึง เปิดเผยสิ่งที่ถูกปกปิดอยู่ให้คนได้รู้ได้เห็นคือ การเปิดเผยสิ่งที่ตื้นเขินที่คนยังไม่เห็นให้ได้รู้ได้เห็นทั่วกัน และคำนี้มักใช้กับสิ่งที่ป็นนามธรรม เช่น แผ่เมตตาแผ่ความสุข ช่วยเหลือเผื่อแผ่ ส่วนคำว่า “เผยแพร่” หมายถึง การขยายหรือการกระจายไปในวงกว้าง คือ สิ่งนั้นไม่ได้ถูกปกปิด แต่อยู่ในขอบเขตจำกัดเมื่อต้องการจะขยายออกไปในวงกว้างก็ใช้คำว่าเผยแพร่ และจึงมักใช้กับสิ่งที่ป็นรูปธรรม เช่น แพร่ภาพ แพร่ข่าวแพร่เชื้อโรค

เมื่อพิจารณาตามนัยนี้การเผยแผ่พุทธธรรมหรือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาคำว่า “เผยแผ่” จึงมุ่งไปที่เปิดเผยหลักธรรมให้ปรากฏแก่ชาวโลกโดยเริ่มจากการศึกษาหลักการและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของพุทธบริษัทและเมื่อจะต้องทำหน้าที่เผยแผ่พุทธธรรมก็ควรดำเนินการภายใต้หลักการและวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงให้แนวทางไว้ซึ่งสามารถศึกษาจากพระพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระอรหันตสาวก ๖๐ รูป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันก่อนส่งไปประกาศพระพุทธศาสนาและควรศึกษาแนวทางการดำเนินการเผยแผ่เพิ่มเติมได้จากโอวาทปาติโมกข์ที่ตรัสแสดงในที่ประชุมพระอรหันตสาวก ๑,๒๕๐ รูป ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ ณ เวฬุวัน เมืองราชคฤห์^๕

ดังนั้น ความหมายของการเผยแผ่จึงไม่ได้มีความหมายเพียงแค่จำกัดความตามลักษณะของคำศัพท์เท่านั้นหากแต่มีความหมายที่แฝงไว้ด้วยนัยแห่งการดำเนินงานที่ต้องอาศัยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นพื้นฐานข้อพึงสังเกตก็คือการที่พระพุทธเจ้าทรง

^๓ อ้างแล้ว, หน้า ๔๘.

^๔ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมนิเทศ**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗.

ส่งพระอรหันตสาวกยุคแรก ๖๐ รูป ออกไปเผยแผ่คำสอนและทรงบำเพ็ญให้แยกย้ายกันไปอุปฐากทิศ เพราะทรงทราบดีว่าท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีความรู้ความสามารถปราศจากกิเลสเครื่องยึดใจให้ติด ไม่ยึดติดอยู่กับโลกียวิสัย สามารถทำงานด้วยความเสียสละอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของมหาชนได้ พระองค์จึงทรงมอบภาระงานอันยิ่งใหญ่เช่นนี้ให้รับผิดชอบ

๒.๑.๒ ความสำคัญของการเผยแผ่

หลังจากตรัสรู้ธรรมแล้ว พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ มีความลึกซึ้ง จึงมิได้มีพระทัยที่จะสั่งสอนธรรมนั้นแก่สัตว์ทั้งหลายครั้นต่อมาพระพรหมได้อาราธนาให้ทรงแสดง ธรรม พระพุทธเจ้าทรงรับคำอาราธนานั้นโดยตรัสตอบว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะพึงจงปล่อยศรัทธา มาเกิด เราได้เปิดประตูมตะธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้วเพราะเราสำคัญว่าจะลำบากจึงมิได้ แสดงธรรมที่ประณีตคล่องแคล่ว ในหมู่มนุษย์”^๖

ในการประกาศพระศาสนายุคแรกพระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา โดยตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่หยาบ เทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรม ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามใน ทามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในดวงตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุ เวลาเสนาณิคมเพื่อแสดงธรรม”^๗

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว จะเห็นว่าการที่พระองค์ทรงแนะนำว่าอย่าไปทางเดียวกันสอง รูป คือให้แยกกันไปคนละทาง ก็เพื่อให้ธรรมแพร่ไปในที่ต่างๆ อย่างกว้างขวาง ทรงเห็นว่าหากไม่มีการเผยแผ่ธรรม เวไนยสัตว์ที่มีธุลีในตาน้อยจะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม ทรงเห็นว่าผู้ที่มีความสามารถรู้ธรรมเช่นเดียวกันกับพระองค์และพระสาวก พระพุทธพจน์นี้จึงแสดงให้เห็นถึง พระมหากรุณาคุณที่ทรงมีแก่สัตว์ทั้งหลายและแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการเผยแผ่ธรรม

การตรัสรู้อนัตตธรรมสัมมาสัมโพธิญาณและการอุบัติขึ้นของพระพุทธศาสนาถือเป็น ความสำคัญอย่างยิ่งใหญ่ ท่ามกลางสังคมของชาวชมพูทวีปที่มีการแบ่งแยกกันทั้งในเรื่องชนชั้น วรรณะและความคิดเห็น การประพฤติปฏิบัติตามความเชื่อถือของตน โดยไม่เกรงกลัวบาปอกุศล แม้จะมีกลุ่มคนบางกลุ่มแยกตัวออกไปจากสังคมเพื่อค้นหาโมกขธรรมก็ตาม ส่วนหนึ่งก็เป็นเพียงการ ปฏิบัติบำเพ็ญเพื่อให้ตนเองได้รับพรจากพระผู้เป็นเจ้า และยังไม่มีบุคคลใดสามารถค้นพบธรรมเป็น เครื่องหลุดพ้นได้เลยความสำคัญของการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าสามารถสรุปได้ ดังนี้

- ๑) เป็นการเปิดเผยพระสัทธรรมให้ปรากฏแก่ชาวโลก
- ๒) เป็นการชี้แนะแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น
- ๓) เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ

^๖ วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑/๑๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๒.

^๗ วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๓๒.

๔) เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๕) เป็นการรักษาและสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา

๒.๒ พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในชมพูทวีปหรือประเทศอินเดียในสมัยพุทธกาล เป็นดินแดนที่มีความเจริญในด้านศาสนาและปรัชญาเป็นอย่างมาก เป็นยุคที่ชมพูทวีปเต็มไปด้วยนักปราชญ์ ศาสตราจารย์ต่าง ๆ เป็นอันมาก แต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียง มีความสามารถ ผู้ที่มาเผชิญพระองค์ มีทั้งมาดีและมาร้าย มีทั้งที่แสวงหาความรู้ มาลองภูมิ และที่ต้องการมาข่มมาปราบ^{๘๘}

พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นมาในท่ามกลางแห่งเจ้าลัทธิเหล่านั้น ด้วยการตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า ดุจพระองค์ได้จุดประทีปดวงใหญ่ให้สว่างไสวขึ้นในระหว่างท่ามกลางแห่งดวงไฟเล็กๆ อีกมากมาย

หลังจากพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และเสวยวิมุตติสุขเมื่อสัปดาห์ที่ ๗ ผ่านไป พระองค์เสด็จจากร่มไม้ราชายณะ กลับไปยังต้นอชปาลนิโครธ ทรงคำนึงถึงการที่จะทรงแสดงธรรมโปรดประชาชน ในขั้นแรกพระองค์ทรงมีความขวนขวายน้อย เกิดความท้อในการที่จะแสดงธรรมโปรดสัตว์ เพราะทรงเห็นว่าธรรมที่ทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้นั้น เป็นสิ่งอันล้าลึกยากแก่ผู้ที่ยังยึดติดในกามคุณจะรู้ได้ แต่ก็ทรงตระหนักในหลักความจริงว่า มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ทั้งปวง มนุษย์เป็นเวไนยสัตว์ คือ เป็นสัตว์ที่แนะนำสั่งสอนได้ แต่ถึงกระนั้นมนุษย์ก็ยังมีระดับของความแตกต่างในความพร้อมทางด้านสติปัญญา ความรู้ ความสามารถ และคำอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหมว่า “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สืบทอดพระศาสดาจงแสดงธรรมเถิด สัตว์ที่มีสติในดวงตาน้อยที่มีอยู่เมื่อไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม แต่เมื่อได้ฟังธรรมจักเจริญ” พระองค์จึงได้ทรงพิจารณาเห็นสัตว์เปรียบเหมือนดอกบัว ๓ ประเภท^{๘๙} คือ บัวใต้น้ำ บัวเสมอน้ำ และบัวเหนือน้ำ มีที่มีความแตกต่างกัน จึงตรัสว่า “ประดุจทั้งหลายแห่งอมตะนครเราเปิดสำหรับท่านแล้วละขอเหล่าสัตว์ที่มีโสตประสาทจะปล่อยศรัทธาออกมาเถิด^{๙๐}” หลักการในการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้นเมื่อพระองค์มีพระประสงค์จะประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ประชาชนจำเป็นต้องเสนอสิทธิธรรมความเชื่อเดิมที่เขาถืออยู่ให้หมดสิ้นไปเสียก่อนแต่การที่จะเอาชนะลัทธิต่างๆที่ประชาชนมีความเชื่อฝังใจอยู่แล้วมิใช่ทำได้ง่ายเลยจะต้องมีรูปแบบหรือวิธีการที่แยบยลจึงจะสามารถให้คนเลิกนับถือลัทธิอันเป็นความเชื่อเดิมของเขาแล้วให้เขามานับถือพระพุทธศาสนานั้นหมายความว่าพระพุทธเจ้าจะต้องมีศักยภาพที่เหนือกว่าเจ้าลัทธิทั้งหลายเหล่านั้นจึงจะสามารถเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเดิมของเขาได้พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ชาญฉลาดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เมื่อทรงเห็นว่า คำสอนส่วนใด

^{๘๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธวิธีในการสอน*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๒.

^{๘๙} ตามนัยอรรถกถา มี ๔ เหล่าคือ อุกมกัตถุญญ วิปจิตถุญญ เนยย ปทปรมะ ก็เปรียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่านั้นแล, ตามนัยพระไตรปิฎกมีเพียง ๓ เหล่า, อ้างรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๒/๑/๑๔๘.

^{๙๐} วิ. ม. (ไทย) ๔/๘/๑๒-๑๔.

พอที่จะประยุกต์เข้ากันได้กับความเชื่อเดิมของประชาชน ซึ่งเป็นส่วนที่ติดอยู่แล้ว พระองค์ก็จะอนุโลมตาม และบางส่วนก็ยังบกพร่องอยู่บ้าง ก็ทรงนำมาแก้ไขเพิ่มเติมให้ดีขึ้นกว่าเดิม หากส่วนใดที่เป็นการสอนให้คนหลงผิด หลงมกมาย ไร้สาระ พระองค์ก็จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงทั้งหมด พร้อมกันนั้นยังมีการเสนอหลักการแนวใหม่ที่ยังไม่เคยมีใครทำมาก่อน ให้ประชาชนได้ทราบ นั่นก็คือหลักแห่งอริยสัจ ๔ เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการและวิธีการในการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง คือ ก่อนที่พระองค์จะทำการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนนั้น ได้เตรียมการถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกก่อนที่จะส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูป ไปช่วยประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา ครั้งทั้ง ๒ เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ หรือวันจาตุรงคสันนิบาต ที่พระอรหันตสาวก ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมพร้อมกันที่เวฬุวันมหาวิหาร แคว้นมคธ ในครั้งนั้นพระองค์ทรงประทานหลักการ อันเป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าโอวาทปาติโมกข์ เพื่อให้พระสงฆ์สาวกนำไปเผยแผ่แก่ประชาชน

ในโอวาทปาติโมกข์นั้น พระองค์ทรงใช้สื่อบุคคลช่วยในการส่งสาร และทรงเน้นคุณสมบัติของผู้ส่งสารโดยประกาศหลักการว่า

ขันติคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสพระนิพพานว่าเป็นยอด ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่จัดว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นไม่ชื่อว่าสมณะ ผู้เป็นสมณะไม่กล่าวร้ายผู้อื่น ไม่ทำร้ายผู้อื่น พึงสำรวมในปาติโมกข์ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร และที่นั่งที่นอนอันเป็นสงัด ไม่พลุกพล่าน พึงละความชั่ว ประกอบความดี หมั่นประกอบความเพียรเพื่อชำระจิต^{๑๑}

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์จึงเริ่มมีขึ้นทั้งหลักการและหลักปฏิบัติแตกต่างกันไปตามกาลเทศะ และบุคคลที่จะทรงสั่งสอน

พระราชมุนี (ประยูร ปยุตโต)^{๑๒} กล่าวว่า สิ่งที่เราควรทำความเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ลักษณะงานสอนซึ่งแตกต่างกันตามประเภทวิชา อาจแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ วิชาประเภทชี้แจงข้อเท็จจริง เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น การสอนวิชาประเภทนี้ หลักสำคัญอยู่ที่ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริง การสอนจึงมุ่งเพียงหาวิธีการให้ผู้เรียนเข้าใจตามที่สอนให้เกิดพหุสัจจะเป็นส่วนใหญ่ ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวกับคุณค่า ในทางความประพฤติ โดยเฉพาะวิชาศีลธรรม และวิชาจริยธรรมทั่วไป การสอนที่จะได้ผลดี นอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้วจะต้องให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่าความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย สำหรับวิชาประเภทนี้ ผลสำเร็จอย่าหลงเป็นสำคัญมาก และมีก็ทำได้ยากกว่าผลสำเร็จอย่างแรกเพราะต้องการคุณสมบัติขององค์ประกอบในการสอนทุกส่วน นับตั้งแต่คุณสมบัติส่วนตัวของผู้สอนไปทีเดียว ยิ่งในงานประดิษฐ์ฐานพระพุทธศาสนาที่จะให้คนจำนวนมากยอมรับด้วยแล้วยังเป็นเรื่องสำคัญมาก ฉะนั้น การพิจารณาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า จึงเริ่มตั้งแต่คุณสมบัติ

^{๑๑} สุริย์ มีกิจผล, **พุทธประวัติ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๘.

^{๑๒} พระราชมุนี (ประยูร ปยุตโต), **เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๖ – ๒๖.

๒.๒.๑ คุณสมบัติของผู้สอน หรือนักเผยแผ่

ผู้สอนหรือนักเผยแผ่ที่ดีต้องสร้างบุคลิกภาพที่น่าเคารพเลื่อมใสแก่ผู้ที่พบเห็นหรือผู้ฟังจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งทางด้านความสง่างามแห่งพระวรกาย ทั้งดงาม มีพระสุรเสียงที่โน้มนำจิตใจควรแก่ศรัทธา ปสาทะทุกประการ ทรงมีพระมหาปฐิสลักษณ์ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ พระฉวีวรรณผุดผ่องดังทอง นาคู นาคเลื่อมใส ส่วนพระสุรเสียงก็ไพเราะ สุภาพ สละสลวย แจ่มใส ชัดเจน นุ่มนวล ชวนฟัง กลมกล่อม ไม่พร่า ซึ่ง กังวานดุจเสียงพรหม สำเนียงใสไพเราะดุจนกการเวก

พระพุทธศาสนาถือว่าผู้เผยแผ่กับผู้ฟัง หรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้น มีความสัมพันธ์กันในฐานะ กัลยาณมิตร นักเผยแผ่หลักธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร ดังนี้

๑) ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกละเมตตาเป็นกันเอง ชวนให้ผู้ฟังอยากสนใจที่จะซักถาม

๒) ครุ เป็นที่เคารพ คือ มีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะ ชวนให้เกิดความอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้อย่างปลอดภัย

๓) ภาวนีโย เป็นที่ยกย่อง คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่ยกย่องน่าเอาอย่าง ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้

๔) วตฺตา เป็นนักพูด โดยอาจจะเลือกใช้วิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่างๆ เพื่ออธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจ

๕) วจนุกฺโขโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำโต้เถียง คำล่วงเกิน คำตักเตือน วิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนได้ ไม่เปื้อนหน่าย ไม่เสียอารมณ์ แม้บางครั้งอาจถูกต่อต้านจากลัทธิภายนอกมาขัดขวางต้องงานเผยแผ่

๖) คมภีรณฺจ กถ กตฺตา เป็นผู้พูดคำที่ลึกซึ้งได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย นักเผยแผ่ที่ดีจะต้องมีความรู้ในศาสตร์หลาย ๆ อย่าง และต้องฉลาดในการเลือกใช้วิธีเผยแผ่ แบบต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ฟัง เพื่อให้เกิดศรัทธาและยอมรับปฏิบัติตาม

๗) โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำไปในฐานะ ไม่ชักนำไปเดินผิดทางไปนอกพุทธดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูง แนะนำในทางที่ถูกที่ควร^{๑๓}

นอกจากนี้ แสง จันทรงาม^{๑๔} ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของนักเผยแผ่ที่ดี ดังนี้

๑) มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิต

๒) ไม่ถือตัวหยิ่งยโส

๓) มีความอดทน ใจเย็น

๔) มีความยุติธรรม ไม่เห็นแก่หน้า

๕) มีความรอบคอบ

^{๑๓} อ.ส.ต.ด.ก. (บาลี) ๒๓/๔๕/๖๘-๖๙, อ.ส.ต.ด.ก. (ไทย) ๒๓ / ๓๗ / ๕๗.

^{๑๔} แสง จันทรงาม , วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖),

๖) มีความประพฤติน่าเคารพบูชา

๗) รู้จักภูมิสถิติปัญญาของผู้ฟัง

สามารถสรุปได้ว่าคุณสมบัติของผู้เผยแผ่ เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติ ตามในคำสอนอย่างน่าอัศจรรย์ โดยผู้สอนทั้งมีคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก และ คุณสมบัติภายใน ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ หมายถึง รูปร่างหน้าตาและคุณสมบัติภายใน เป็นคุณธรรมที่ผู้เผยแผ่พึงปฏิบัติ และเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักพุทธธรรม เพื่อจะได้ สอนให้ถูกประเด็นทั้งภาคทฤษฎีตำราลง ทุนอยู่ในองค์คุณของนักเผยแผ่ที่ดีเพื่อยังศรัทธาความ เลื่อมใสและให้การเผยแผ่มีประสิทธิภาพสูงสุด

๒.๒.๒ จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า

จุดมุ่งหมายในการสอนเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึง เพราะจะนำไปสู่เป้าหมายที่ กำหนดไว้ได้ โดยต้องมีเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอน มีตัวผู้เรียนหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนครบถ้วนทุก อย่าง พระราชนิพนธ์ ได้แยกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้^{๑๕}

๒.๒.๒.๑ ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น จุดมุ่งหมายข้อนี้ หมายความว่า ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกรูปนั้นๆ สิ่งใดที่ทรงรู้ แต่เห็น ว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับการสอน ก็จะไม่สอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้ แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่รู้ และจำเป็นเท่านั้น เช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสพาวน เมืองโกสัมพี ครั้งนั้น พระผู้มีพระ ภาคเจ้าทรงถือใบประดู่ลาย ๒ - ๓ ใบด้วยฝ่าพระหัตถ์ แล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย มาแล้วตรัสถามว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉนใบประดู่ลาย ๒ - ๓ ใบที่เราถือด้วย ฝ่ามือกับ ใบที่บนต้นไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใบประดู่ลาย ๒ - ๓ ใบ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือด้วยฝ่าพระหัตถ์มีประมาณน้อย ที่บนต้นมากกว่าพระเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้แล้ว แต่มิได้บอกเธอทั้งหลาย ก็มีมากเหมือนกัน เพราะเหตุไร เราจึงมิได้บอก เพราะสิ่งนั้น ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่ง พรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ ไม่ เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เรา จึงมิได้บอก สิ่งอะไรเล่าที่เราบอกแล้ว คือ เราได้บอกไว้ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธ คามินีปฏิบัติ เพราะเหตุไร เราจึงบอก เพราะสิ่งนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไป เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อดับทุกข์ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงบอกภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตาม ความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ”^{๑๖}

ข้อความโดยสรุป สีสพาสูตฺร เปรียบสิ่งที่ตรัสรู้มีมากเหมือนใบไม้บนต้น พระพุทธองค์ ตรัสแก่ภิกษุหลายร้อยรูป ณ ป่าสีสพาวนประดู่ลาย ใกล้กรุงโกสัมพีว่า ความรู้ต่างๆที่ทรงรับรู้มาจาก "สัพพัญญุตญาณ" นั้น มีมากมายเหลือเกิน เหมือนใบไม้ทั้งหมดในป่าใหญ่ แต่ความรู้ที่จะนำไปสู่ ความหลุดพ้นนั้น ประดุจเพียงแคใบไม้ ๒-๓ ใบในกำมือความจริงที่รู้มีมากมายแต่เราไม่ได้สอน เพราะ

^{๑๕} พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, หน้า ๒๖ - ๓๐.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๐๑ /๔๖๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๑ /๖๑๓.

ความรู้เหล่านั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเข้าใจจริงอันถ่องแท้ ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายของศาสนา คือ "นิพพาน"

๒.๒.๒.๒ ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังเห็นจริง ได้ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้เห็นด้วยตนเอง เช่น พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าภิกษุ จะพึงจับชายสังฆาฏิของเราติดตามรอยเท้าเรา ติดตามไปข้างหลัง แต่ภิกษุนั้นมีความละโมภ กำหนดยึดถืออย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้าย หลงลืมสติไม่รู้ตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมในอินทรีย์ แท้จริงแล้วภิกษุนั้นก็ยังชื่อว่าอยู่ห่างไกลเรา เราก็กห่างไกลภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรม ชื่อว่าไม่เห็นเรา

๒.๒.๒.๓ ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นมหัศจรรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ ได้รับผลตามสมควรแก่การลงแห่งการปฏิบัติของตน เช่น ในปรินิพพานสูตร เมื่อจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานทอดพระเนตรเห็นมหาชน นำเครื่องสักการะเป็นอันมากมาบูชา พระจึงตรัสกับพระอานนทว่า “การทำการบูชาอย่างนั้น ไม่เชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แต่ผู้ใดจะเป็นภิกษุภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาก็ตาม ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ผู้นั้นแหละชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง ” เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงปลงพระชนมาสังขารวาท ๔ เดือนข้างหน้าพระองค์จะปรินิพพาน ภิกษุหลายพันรูปเที่ยวแวดล้อมพระองค์อยู่ ปรีกก้านว่า พวกเราจะทำอย่างไรหนอ? ภิกษุรูปหนึ่งชื่อธรรมารามไม่เขารวมกลุ่มกับภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุทั้งหลายถามถึงความรู้สึกเกี่ยวกับ การปรินิพพานของพระศาสดา ท่านมิได้ให้คำตอบแต่ประการใด แต่คิดว่า อีก ๔ เดือนข้างหน้า พระศาสดาจักปรินิพพานแล้ว เราเป็นผู้ที่ยังมีราคะอยู่ เราจะพยายามเพื่อบรรลุพระอรหัตผล ในช่วงเวลาที่พระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นั้นเอง เพื่อเป็นการบูชาพระองค์ คิดดังนี้แล้ว ท่านก็เป็นผู้เดียวเท่านั้นในอิริยาบถต่างๆ นึกคิดระลึกถึงธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงอยู่ตลอดเวลา ไม่คลุกคลีด้วยภิกษุหลายรูป อยู่รูปเดียวในที่สงัด ภิกษุทั้งหลายจงกราบทูลพระศาสดาว่า “พระธรรมารามมิได้มีความเชื่อใยในพระองค์เลย ” พระพุทธเจ้าให้เรียกพระธรรมารามเข้าเฝ้า ตรัสถามถึงเหตุการณ์กระทำเช่นนั้น เมื่อทรงทราบเหตุผลแล้วก็ทรงอนุโมทนา สาธุการว่า “ดีแล้วๆ ผู้ที่มีความรักเคารพในเรา จึงประพุดตัวอย่างธรรมารามเกิด ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่บูชาเราด้วยของหอม ระเบียบดอกไม้ หากชื่อว่าบูชาเราจริงไม่ ส่วนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จึง ถือว่าบูชาเราอย่างแท้จริง”^{๑๗}

สามารถสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงใช้รูปแบบที่ต่างกัน เพื่อความสะดวกต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนพุทธธรรมของพระพุทธองค์ เบื้องต้นได้ทรงกำหนดรู้ จากตัวของบุคคล ที่กำลังรับฟังการสอน ถ้าหากว่าบุคคลมีระดับสติปัญญา น้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีสอนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ถ้าผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้อีกวิธี เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง และวางรากฐานแก่พระสาวกได้เป็น

แนวทางในประกาศศีลธรรมของพระองค์ นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการสอนที่หลากหลาย ดังจะได้กล่าวต่อไป

๒.๒.๓ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ได้ตรัสองค์แห่งธรรมกถึกไว้ว่า “อานนทการแสดงธรรม ให้คนอื่นฟังมิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่ายผู้แสดงธรรมแก่คนอื่นพึงตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ ” คือ

- ๑) เราจักกล่าวไปตามลำดับ
- ๒) เราจักกล่าวยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
- ๓) เราจักแสดงด้วยอาศัยความเมตตา
- ๔) เราจักแสดงโดยไม่เห็นแก่อำภิส
- ๕) เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและคนอื่น^{๑๘}

ในการแสดงธรรมนั้นผู้ที่เป็่นนักเผยแผ่จะกล่าวหรือแสดงธรรมต้องยึดหลักการสอน ๕ ประการดังกล่าวแก่ผู้ฟัง ซึ่งมีอยู่ ๔ ประเภท ตามระดับสติปัญญา กล่าวคือ

- ๑) อุกมภูติปัญญา ผู้สามารถรู้ได้อย่างฉับพลัน เพียงแต่ยกหัวข้อขึ้นแสดงก็อาจรู้ได้ทันที
- ๒) วิปจิตปัญญา ผู้สามารถรู้ได้เมื่ออธิบายความอย่างละเอียดแล้วซักถามทบทวน
- ๓) เนยยะ ผู้สามารถเข้าใจได้เมื่ออธิบายความอย่างละเอียดแล้วซักถามทบทวน
- ๔) ปทปรมะ ผู้ไม่สามารถเข้าใจอะไรที่ลึกซึ้ง และมีความเห็นผิด อย่างรุนแรง^{๑๙}

สามารถสรุปได้ว่า หลักการสอนของพระพุทธเจ้านั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมไปตามลำดับ กล่าวยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจด้วยอาศัยความเมตตาไม่เห็นแก่อำภิส โดยไม่กระทบตนและผู้อื่น ที่สำคัญแสดงธรรมตามระดับสติปัญญาแก่ผู้ฟัง

๒.๒.๔ ลีลาการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้งมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน มี ๔ ประการ คือ

- ๑) สันทัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปคูให้เห็นกับตา
- ๒) สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย การชวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ
- ๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้แก่วกกล้า บังเกิดกาลลงใจ ปลุกใจให้มีอุตสาหะ แข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จ อดทนต่อความเหนื่อยยาก
- ๔) สัมปหังสนา ขโลมใจให้แช่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะเห็นประโยชน์ในการปฏิบัติ^{๒๐}

วิธีการสอนเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้ง ๔ ประการ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อปลดเปลื้องความเขลาหรือความมืดมัว เพื่อปลดเปลื้องความประมาท เพื่อปลดเปลื้องความเกียจคร้าน

^{๑๘} อง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๒/๑/๑๔๘

^{๒๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๘/๑๖๑

และเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติ การเผยแพร่ธรรมในแต่ละครั้งต้องประกอบไปด้วยวิธีการทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวมานี้ คือ ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ ปล่อยให้กล้า ปลุกให้รำเริงหรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่กล้า ร่าเริง

๒.๒.๕ รูปแบบวิธีสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนคนแม้ในเรื่องเดียวกัน ก็ต้องมีรูปแบบในการสอนหลายๆ แบบจึงจะประสบความสำเร็จตามต้องการ เพราะคนฟังมีหลายประเภท ต่างจิตต่างความคด สนใจเรื่องที่ตนพอใจ พระพุทธองค์เองเมื่อสอนก็ทรงนำเอาการสอนแบบต่าง ๆ มาสอนตามความเหมาะสมแบบการสอน เหล่านี้ คือ

๑) แบบสากัจฉา หรือสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุดเพราะผู้ฟังได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นทำให้การเรียนการสอนมีความสนุกสนานไม่รู้สึกว่าตนกำลังเรียนหรือกำลังถูกสอนแต่กำลังรู้สึกว่ตนกำลังสนทนาปราศรัยกับพระพุทธเจ้าอย่างสนุกสนานในการสนทนานั้น พระองค์ทรงทำหน้าที้นำสนทนา คือ ทำหน้าที่ในการโยนคำถามให้ขบคิดแล้วด้นเข้าจุดสรุปอันเป็นประเด็นที่ต้องการ เช่น ทรงสนทนากับพระโสณโกฬวิริยะ ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างหนักในป่าสิทวัน เติงจกรมจนเท้าแตกทั้งสองข้างแต่ก็ไม่บรรลุผลที่ต้องการจึงคิดจะลาสิกขาไปเป็นผู้ครองเรือน

พระพุทธเจ้า : โสณะ เธอเกิดความคิดเช่นนั้นจริงหรือ ?

โสณะ : ถูกแล้ว พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : เธอคิดอย่างไรเวลาสายพินของเธอตึงเกินไป หย่อนเกินไป เสียงสายพินของเธอไพเราะกระนั้นหรือ

โสณะ : หามิได้ พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : แต่คราวใดสายพินของเธอไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ตั้งอยู่ในระดับพอดี เสียงพินของเธอไพเราะ ใช้การได้ใช้ไหม

โสณะ : ถูกแล้ว พระเจ้าข้า

วิธีการสนทนานี้ พระพุทธองค์ทรงส่งเสริมให้พระสาวกใช้กัน ดังทรงยกย่องว่า “ การสนทนาธรรมตามกาลเป็นอุดมมงคล ” และจะมีศาลาเป็นที่นั่งสนทนาธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทุกฝ่าย เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ในเรื่อง พระองค์ก็จะเสด็จมาเอง^{๒๑}

๒) แบบบรรยาย จะทรงใช้เสมอในที่ประชุมส่วนมากจะเป็นโอกาสที่มีผู้ฟังจำนวนมาก ๆ ดังที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาในเขตวันมหาวิหาร ในช่วงบ่ายของทุกวันและที่นำสังเกตคือผู้ฟังมักจะมีความรู้หรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นในขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว ดังเช่นแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ครั้งแรกทรงใช้วิธีการบรรยาย บรรยายถึงความล้มเหลวของการทรมานร่างกายกับความหมกมุ่นในกามแล้วชี้ทางสายกลาง คือ มรรค ๘ และอริยสัจ ๔ เพราะสามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้อย่างละเอียด

๓) แบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะผู้ถามอาจถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันบางคนถามเพื่อให้ตอบคำถามใน

^{๒๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : เพชรรุ่งการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔.

เรื่องที่สงสัยมานาน บางคนถามเพื่อลองภูมิ บางคนถามเพื่อข่มหรือปราบ ให้ผู้ตอบอับอาย บางคนถามเพื่อเทียบเคียงกับความเชื่อ หรือหลักคำสอนในลัทธิศาสนาของตน พระองค์ตรัสว่า “การตอบปัญหาใด ๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม ” จึงทรงจำแนกวิธีตอบปัญหาไว้ ๔ ประเภท^{๒๒} คือ

(๑) เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมา ตอบแบบตายตัวไม่มีเงื่อนไข เช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือพึงตอบไปทีเดียวว่าถูกแล้ว

(๒) ปฏิจจุจณาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่พินิจถามแล้วจึงแก้ เช่น โสตะ ก็เหมือนจักขุ พินิจถามว่า ที่ถามหมายถึงแ่งไหน ถ้าบอกว่า ในแ่งเป็นเครื่องมอง พึงตอบว่าไม่เหมือนกัน ถ้าถามว่า ในแ่งอนิจจัง จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน

(๓) วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกตอบเป็นประเด็นเป็นเรื่อง ๆ เช่น พระพุทธองค์ทรงติเตียนตะบะใช่หรือไม่ อย่ารีบตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ เพราะมีส่วนที่ต้องแยกตอบว่า ทรงติเตียนตะบะที่ทรมานตนเอง แต่ทรงสรรเสริญความอดกลั้นว่าเป็นยอดแห่งตะบะ เป็นต้น

(๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตัดบทไป ไม่ตอบ หรือยับยั้งเสียเพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิดประโยชน์ เช่น ศาสดานั่นสอนอย่างนั้น ศาสดานี้สอนอย่างนี้ อยากทราบว่าคุณสอนของใครถูก คำสอนของใครผิด พระองค์มักจะตัดบทว่า เรื่องนั้นจงพักไว้ก่อน เราตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟัง นี่คือนิเวศน์ปัญหาของพระองค์

๔) แบบวางกฎข้อบังคับ โดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎ และข้อบังคับ ให้สาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน เช่น เมื่อเกิดเรื่องที่เสียหายขึ้นหรือภิกษุที่ทำความผิดนำความเสียหายมาสู่หมู่สงฆ์ ก็ทรงบัญญัติพระวินัย โดยความเห็นชอบของสงฆ์

๒.๒.๖ การสอนของพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีรูปแบบวิธีสอนที่หลากหลายทรงสอนแบบทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือจากง่ายไปหายาก ธรรมะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาลึกซึ้ง ยากที่จะเข้าใจโดยเฉพาะธรรมะขั้นสูงเพราะพระองค์ทรงใช้เทคนิควิธีต่อไปนี้

๑) การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ทรงยกตัวอย่างประกอบคำ อธิบาย และการเล่านิทานประกอบช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ดังเช่นเรื่องที่พราหมณ์ทะเลาะกัน ยึดความเห็นของตนเท่านั้นว่าถูก พระพุทธองค์ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า ผู้ที่รู้เห็นอะไรแ่งมุมเดียวไม่แคล้วที่จะทะเลาะกันดูคนตาบอดคลำช้างแล้วเล่าเรื่องคนตาบอด ๙ คนให้ฟัง เป็นต้น

๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ทำให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ตรัสสอนราหุลว่า ราหุลเห็นน้ำที่เราเหลือไว้ในภาชนะหนึ่งไหม? ราหุลตอบว่า เห็นพระเจ้าข้า ตรัสต่อไปว่า ดูก่อนราหุล คนที่พูดเท็จทั้งที่มีคุณความดีเหลืออยู่น้อย ดูน้ำในภาชนะนี้แหละ ตรัสแล้วทรงเทน้ำที่เหลือทิ้งไป เป็นต้น

๓) การใช้อุปการณหรือสื่อการสอน พระองค์ทรงใช้สื่อที่อยู่ใกล้ตัวมาสอน เช่น ขณะที่เดินไปในป่าแห่งหนึ่งมีพระสงฆ์หมู่ใหญ่ตามเสด็จ พระองค์ทรงหยิบใบไม้ขึ้นมากำหนึ่งแล้วตรัสถามภิกษุ

^{๒๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑ / ๓๑๒ / ๒๙๑.

ทั้งหลายว่า เห็นใบไม้ในมือตาคัดใหม่ เห็นพระเจ้าข้า พระสงฆ์ตอบพร้อมกัน นี่คือการใช้สื่อใกล้ตัวในการสอน

๔) การทำเป็นตัวอย่าง เฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงพยาบาลภิกษุไข้ และตรัสตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีบิดามารดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุผู้อาพาธเถิด”^{๒๓}

๕) การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ เช่น กรณีของเวรัญชพรหมณ์ เป็นตัวอย่าง

๖) อุบายการเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายอันสำคัญการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ การเริ่มต้นที่บุคคลซึ่งเป็นประมุขหรือหัวหน้าของชุมชนนั้นๆ

๗) การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ในการสอนธรรมะอย่างได้ผล

๘) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดค้นหา มานะ ทิฎฐิเสียให้น้อยที่สุดก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ

๙) การลงโทษและการให้รางวัล การลงโทษในที่นี้ คือ การลงโทษตนเองซึ่งมีทั้งทางธรรมและทางวินัยอยู่แล้ว มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว การให้รางวัล คือ การแสดงธรรมไม่กระทบกระทั่ง ไม่รุกรานใคร เป็นต้น

๑๐) กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นเรื่อง ที่เกิดขึ้น ต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลักการและวิธีการต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะคราวไป

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้นเป็นต้นตำหรับหลักการนิเทศศาสตร์ กล่าวคือ จะทรงตั้งจุดมุ่งหมายในการสอนว่าทรงกำหนดจุดมุ่งหมายแต่ละครั้งเพื่ออะไรแล้วก็ทรงเตรียมเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอนไปตามลำดับความยากง่ายไปพร้อมๆ กัน และทรงคำนึงถึงตัวผู้รับการสอนหรือผู้รับสารด้วยว่า เขาจะสามารถเข้าใจและจะนำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกรักอยากเรียนรู้ และสนใจเอาใจใส่มีมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะรูปแบบและวิธีสอนก็ทรงมีไว้อย่างหลาย และวิธีการดังกล่าวก็ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในขณะนั้น มีบุคคลทุกชั้นวรรณะเลื่อมใสศรัทธา จนทำให้เกิดการอุปสมบทตาม และสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์เป็นจำนวนมาก ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติ ถึงแม้บางคนจะมีได้อุปสมบท ก็ตาม แต่ก็ได้น้อมนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่สงบสุขทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมาโดยตลอด

๒.๒.๗ บทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวก

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วทุกสารทิศ ทั้งจำนวนผู้เผยแผ่และจำนวนของผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาก็มีจำนวนมากยิ่งขึ้น ต้องยอมรับว่าองค์กรที่สำคัญ คือองค์กรผู้เผยแผ่

^{๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐,

นั่นคือพระสาวกทำให้กองทัพธรรมซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นพระธรรมราชา มีพระสาวกเป็นธรรมเสนาบดี มีพระมหาโมคคัลลานะเป็นธรรมเสนาซ้าย มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การวิจัยในครั้งนี้จะเลือกนำเสนอพระสาวกที่ได้ทำงานในเรื่องของการเผยแผ่ที่มีบทบาทสำคัญๆ เฉพาะบางรูปเท่านั้นมาเป็นตัวอย่าง เพื่อให้มองเห็นภาพรวมในบทบาทและรูปแบบวิธีการของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๒.๗.๑ พระอัสสชิเถระ^{๒๔}

ช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้จนตรัสสมาธิโพธิญาณและสั่งสอนธรรมได้ ๑ พรรษา ตอนนั้นพระองค์สั่งสอนจำสามารถทำให้สาวกที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ถึง ๖๐ รูป และทรงส่งพระสาวกชุดนั้นไปประกาศศาสนา ซึ่งบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลายเหล่านั้น มีพระอัสสชิซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาพระปัจจุวัคคีย์ร่วมอยู่ด้วย ท่านเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่ไม่ได้เน้นเรื่องการพูด แต่เน้นในเรื่องของการสำรวม โดยทำให้ดูเป็นตัวอย่าง จนได้บุคคลากรที่มีคุณภาพถึง ๒ คน คือพระสาวก และพระมหาโมคคัลลานะซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้ายต่อมา ดังมีเรื่องตัวอย่างต่อไปนี้

เช้าวันหนึ่ง พระอัสสชิได้ออกไปบิณฑบาต ณ กรุงราชคฤห์ ระหว่างทาง อุปติสสปริพาชกเดินทางกลับมาจากสำนักสัทธยปริพาชก พอพบพระเถระเข้าก็เกิดศรัทธาเลื่อมใส เพราะท่านเดินด้วยอาการสำรวมอินทรีย์เหลียวซ้ายแลขวาวางระมัดระวัง คือ การก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้ และการเหยียดแขน นุ่มนวลไม่แข็งกระด้าง มีนัยน์ตาทอดลงต่ำ สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ^{๒๕} อุปติสสปริพาชกคิดว่า “นักบวชแบบนี้เราไม่เคยเห็นมาก่อน คงจะเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ที่มีอยู่ในโลกนี้” และอยากทราบว่าเป็นศาสดาของท่าน แต่เห็นว่าไม่ใช่เวลาที่จะถาม จึงได้เดินติดตามไปข้างหลัง เมื่อพระอัสสชิบิณฑบาตเสร็จแล้วเตรียมจะฉันภัตตาหารจึงเข้าไปอุปัฏฐากและไต่สนทนาปราศรัยกับพระอัสสชิอย่างอ่อนน้อม “อินทรีย์ของท่านช่างผ่องใส ผิวพรรณผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร?”

พระอัสสชิ : มีท่านพระมหาสมณะผู้เป็นศาสดาบุตรเสด็จออกผนวชจาก ศากยวงศ์ เราบวชอุทิศเฉพาะ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นศาสดาของเรา และเราชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น”

อุปติสสปริพาชก : ก็พระศาสดาของท่านตรัสอย่างไร สอนอย่างไร

พระอัสสชิ : ท่าน เราเป็นผู้บวชใหม่ บวชไม่นาน เพิ่งเข้ามาสู่ธรรมวินัยนี้ ไม่สามารถแสดงธรรมแก่ท่านโดยพิสดารได้ แต่จักกล่าวแต่ใจความ โดยย่อแก่ท่าน

อุปติสสปริพาชก : เอาเถอะ ผู้มีอายุจะน้อยหรือมากก็ตาม จงกล่าวแต่ใจความ

^{๒๔} พระมหาสุทนต์ วิจารณ์ , “การศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗ – ๑๘.

^{๒๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๐-๖๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องการแต่ใจความอย่างเดียวเท่านั้น
ท่านจะทำพญฺญชนะให้มากไปทำไม
พระอัสสชิ : ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรม
เหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะ
มีปกติตรัสอย่างนี้

หลังจากพระอัสสชิกล่าวจบ อุปติสสะก็ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความ
เกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งหมด ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๒๖} และได้ถามถึงพระพุทฺธเจ้า ทราบ
ว่า พระพุทฺธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันมหาวิหาร จึงตามไปส่งพระเถระ แล้วมุ่งหน้าไปสู่สำนักของ
ปริพาชกเพื่อลาอาจารย์สญชัย

จากเรื่องนี้จัดได้ว่า วิธีการเผยแผ่ของพระอัสสชิท่านใช้วิธีการสื่อสารทางการสํารวมเพื่อ
สร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้พบเห็น ไม่จำเป็นต้องพูดอย่างเดียว แต่อาศัยกิริยาอาการแสดงออกเป็น
เครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทฺธศาสนา และได้ผลดีเกินคาดอีกด้วย

๒.๒.๗.๒ พระสารีบุตร^{๒๗}

เป็นมหาสาวกรูปหนึ่งที่โดดเด่นในเรื่องของการเผยแผ่พระพุทฺธศาสนายกตัวอย่างที่
เห็นได้ชัดเจน ดังต่อไปนี้ หลังจากอุปติสสปริพาชก ได้ดวงตาเห็นธรรมหลังจากได้ฟังพระอัสสชิแล้ว
ก็เดินทางไปบอกข่าวสารแก่เพื่อนรักของตน คือ โกณฑิยะ โดยกล่าวธรรมที่พระอัสสชิแสดงให้ฟัง ทำ
ให้เพื่อนได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นกัน ถือว่าท่านก็เป็นกัลยาณมิตรที่ดี ที่ทำตามสัญญา ต่อมาท่านก็ได้พา
บริวารและเพื่อนไปบวชในสำนักของพระพุทฺธเจ้าพร้อมกับบริวาร หลังจากที่ท่านบวชจนได้บรรลु
พระอรหันต์แล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา

วิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระสารีบุตร ใช้วิธีการเดียวกับพระพุทฺธเจ้า คือ การเริ่มต้น
สนทนาเป็นจุดสำคัญ การเริ่มต้นที่ดีในการเผยแผ่จะให้ผลสำเร็จดีเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังสร้าง
บรรยากาศให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ตึงเครียด ไม่เกิดความอึดอัดใจแก่ผู้รับสารหรือผู้ฟังเป็น
สำคัญ อนึ่งการเผยแผ่ได้มุ่งไปที่เนื้อสาระให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่นำมาเผยแผ่ ไม่กระทบทั้ง
ตนและผู้อื่น ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่เสียดสีใครๆ ใช้ภาษาที่นุ่มนวล สละสลวย ไม่หยาบคาย ชวนให้
สบายใจ ตั้งใจสอนหรือเผยแผ่โดยเคารพ พระสารีบุตรให้ลีลาในการสอน ๔ อย่าง คือ

- ๑) สันทสสนา อธิบายความชัดเจนแจ่มแจ้ง
- ๒) สมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงชวนคล้อยตามยอมรับและนำไปปฏิบัติ
- ๓) สมุตเตชนา การเราใจให้เกิดความกลัวกลัว เกิดกำลังใจ ไม่ท้อต่อปัญหา
- ๔) สัมปหังสนา การขโลมใจให้เกิดความร่าเริงเบิกบานใจ เปี่ยมด้วยความหวัง

ครั้งหนึ่งคฤหบดีชื่อนกลกบา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทราบถึงวิธีที่ทำให้เกิด
สุข พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกายอันกระสับกระส่าย เหมือนฟองไขอันมีผิวหนังหุ้มเอาไว้ คฤหบดีชื่น
ชมยินดีกับพุทฺธภาษิต แล้วทูลลาพระพุทฺธองค์มุ่งหน้าสู่ที่อยู่ ของพระสารีบุตร ได้ไปขอให้ท่านสอน

^{๒๖} พ.จ. (ไทย) ๓๐/ ๒๒ / ๑๓๐ - ๑๓๑.

^{๒๗} พ.ธ. (ไทย) ๓๒ / ๒๔๐-๖๗๕/๑๓-๒๗.

ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า ดูก่อนคฤหบดีผู้ที่มีกายอ่อนเพลีย กระสับกระส่าย เพราะไม่ฉลาดในธรรมของท่านสัทบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในสัพบุริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนมีรูป ย่อมเห็นรูปในตน ย่อมเห็นตนในรูป เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า “เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา” เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นอย่างนี้ รูปย่อมแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปรี เทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นวิญญูณโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนมีวิญญูณ ย่อมเห็นวิญญูณในตน ย่อมเห็นตนในวิญญูณ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า “เราเป็นวิญญูณ วิญญูณเป็นของเรา” เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นอย่างนี้ วิญญูณย่อมแปรปรวนแปรไปอย่างอนเพราะวิญญูณแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปรี เทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้น^{๒๘}

ท่านอธิบายให้คฤหบดีฟังจนเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น ชื่นชม และประทับใจในตัวท่าน พระสารีบุตรในเรื่องของลีลาการสอน เพราะจะเห็นได้ว่าท่านได้รับคำชมเชยจากพระพุทธเจ้ามีปัญญาที่ละเอียดอ่อนสามารถนับเม็ดฝนที่ตกลงมาจากท้องฟ้าได้ไม่มีสาวกรูปไหนที่มีปัญญาแตกฉานเหมือนกับท่านสมกับที่ได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาอย่างแท้จริง และวิธีการเผยแผ่ของพระสารีบุตรกล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้

๑) แบบบรรยาย เช่น การบรรยายธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ว่าด้วยผู้มีธรรม ๖ ประการ เป็นต้น

๒) แบบตอบปัญหา เช่น ตอบปัญหานางปริพาชกา ชื่อสุจิมุขี

๓) แบบสากัจฉา เช่น สนทนาธรรมที่ควรใส่ใจโดยอุบาย แยกคายกับท่านมหาโกฏิฐิตะขณะที่ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

๔) แบบวางกฎระเบียบ เช่น เมื่อเกิดมีภิกษุทำผิดท่านจะนำเรื่องราวไปกราบทูลพระพุทธเจ้าเพื่อให้บัญญัติพระวินัย

๒.๒.๗.๓ พระมหาโมคคัลลานะ^{๒๙}

พระมหาโมคคัลลานะ เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าที่มีผลงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างโดดเด่นจึงควรนำเอาผลงานของท่านมาเป็นตัวอย่างในการเป็นรูปแบบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระมหาสุชาญ โจรณาโน^{๓๐} ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สรุปได้ว่า ท่านมีผลงานการเผยแผ่อยู่ ๔ ด้าน คือ

๑) การแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท

๒) การแสดงธรรมแก่เทพบุตร เทพธิดา และบุคคลทั่วไป

๓) การเป็นสมณทูตในเทวโลกและยมโลก

^{๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๕๕๕ – ๖๖๒๓/๒๖๙ – ๒๗๑.

^{๒๙} พ.ธ. (ไทย) ๓๒/๖๗๖-๗๑๗/๒๘-๒๙.

^{๓๐} พระมหาสุชาญ โจรณาโน , “การศึกษามหาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ” , วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔.

๔) การแสดงฤทธิ์

ส่วนวิธีการเผยแผ่นั้น ท่านใช้วิธีแบบสนทนาแบบบรรยาย แบบถามตอบปัญหา และแบบการใช้ฤทธิ์ ซึ่งถือว่าแตกต่างไปจากสาวกรูปอื่นๆ มีตัวอย่างที่ท่านแสดงฤทธิ์ โดยใช้เป็นสื่อในการแสดงธรรมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังนี้

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระมหาโมคคัลลานะเข้าเฝ้าแล้วตรัสสั่งให้ไปสั่งสอนภิกษุทั้งหลายที่จิตใจฟุ้งซ่าน อวดตัว ปากกล้า ขาดสติ อยู่ที่ปราสาท ท่านรับพระพุทธบัญชาแล้วใช้อริยฤทธิ์ทำให้ปราสาทสะท้อนหวั่นไหวด้วยหัวแม่เท้า กล่าวคือ เอาปลายนิ้วเท้าเกี่ยวยอดปราสาททำให้ปราสาทเอนไปตั้งอยู่ข้างหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายตกใจกลัว จึงไปรวมตัวกัน และได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เห็นอุปนิสัยแห่งการบรรลุธรรมของเจ้าลัทธิอัคคิหัตตะ แล้วจึงส่งพระมหาโมคคัลลานะไปปราบ เมื่อพระมหาเถระไปถึงแล้วท่านก็ได้ใช้ฤทธิ์บันดาลให้ฝนตกและปราบนาข้าวที่หิณัตตะจนยอมสยบ ให้ประจักษ์แก่สายตาของอัคคิหัตตะพร้อมกับบริวาร จนคนเหล่านั้นเกิดความยอมรับในความสามารถ มีผลทำให้พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไป ที่ยังไม่มีความเลื่อมใสให้มีความเลื่อมใส และที่มีความเลื่อมใสอยู่แล้วก็เลื่อมใสมากยิ่งขึ้น ทำให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองและมั่นคง

๒.๒.๗.๔ พระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีความสำคัญมาก ในบรรดาพระสาวกทั้งหลาย ท่านได้รับการไว้วางใจจากพระพุทธองค์โดยสามารถผลัดเปลี่ยนจีวรกับพระพุทธเจ้าได้ มีเพียง พระสาวกรูปเดียวเท่านั้นที่สามารถทำอย่างนี้ได้ และท่านได้รับยกย่องว่า “เป็นผู้ทรงจุดดงค์” ผลงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีดังนี้

พระมหาจรัญ ปรณวโร (อินทร์ยงค์)^{๓๑} ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับ “การศึกษาบทบาทของ พระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปได้ว่า บทบาทการเผยแผ่ของท่านจะเป็นการสนทนาธรรมะบ้าง แสดงธรรมบ้าง และตอบปัญหาร่วมกันกับพระสาวกรูปอื่นๆ หรือแม้ กระทั่งอุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไป เช่น สนทนาเรื่องผู้ทำให้ปางามกับพระสารีบุตร แสดงธรรมเรื่องการพยากรณ์พระอรหันต์ตผลแก่ภิกษุทั้งหลาย แต่การประกาศศาสนาของท่านก่อนพุทธปรินิพพานนั้น ส่วนใหญ่แล้วตัวท่านจะเน้นในทางปฏิบัติ มากกว่าการแสดงธรรมหรือสนทนาธรรม ถือเอาการปฏิบัติเป็นแบบอย่างของภิกษุ ไม่เน้นการพูด จนได้รับยกย่องว่า “เป็นนักถือจุดดงค์เป็นวัตร”

หลังจากพุทธปรินิพพาน งานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ท่านทำ คือ การทำสังคายนาครั้งแรก อันเป็นเหตุให้เกิดการมีสังคายนาครั้งอื่นๆ และพระพุทธศาสนาได้แพร่หลาย ก็เพราะมีการสังคายนาตัวเอง ท่านได้ทำงานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คือ การรักษาและการธำรงไว้ซึ่ง

^{๓๑} พระมหาจรัญ ปรณวโร (อินทร์ยงค์) , “การศึกษาบทบาทของพระมหากัสสปเถระ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท ” , วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๓.

พุทธพจน์โดยเฉพาะ คือไม่มีการเปลี่ยนแปลงคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะถือว่าคำสอนเดิมที่พระพุทธองค์ไว้คู่แล้ว จึงไม่มีการถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ เกิดเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทที่สามารถรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ได้วิธีการเผยแผ่นั้นพระมหากัสสปเถระใช้วิธีการเหมือนกับพระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกรูปอื่น ๆ คือเริ่มจากการสนทนาเป็นจุดสำคัญ

๒.๒.๗.๕ พระอานนท

พระอานนท เป็นพระสาวกองค์หนึ่งในบรรดาพระสาวกที่มีชื่อเสียง พระอานนทมีความโดดเด่นแตกต่างไปจากพระสาวกรูปอื่นๆ ในยุคเดียวกัน เช่น เป็นผู้มรูปร่าง น่ารัก น่าเลื่อมใส ใฝ่ต่อการศึกษา ช่างคิด ช่างสังเกต ช่างถาม สุภาพอ่อนโยน รักการประหยัด มีจิตเมตตาอนุเคราะห์ให้อาหาร และเป็นผู้ที่ได้บรรลุอรหัตตผลที่แปลกกว่ารูปอื่น คือ ในระหว่างอิริยาบถทั้ง ๔ พร้อมทั้งได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้มรูญ สมบูรณ์ด้วยอิทธิบาท และบารมีธรรม ๑๐ ประการ และได้รับยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะ ๕ ประการ ได้แก่ เป็นพหูสูตร เป็นผู้มสติ เป็นผู้มคติ เป็นพุทธอุปัฏฐาก มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะวิธีการแสดงธรรม สนทนาธรรม ตอบปัญหาธรรม สามารถทำให้ผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งในธรรมนั้นอย่างถูกต้อง และมีบทบาทในการทูลถามเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ตลอดถึงความแตกต่างแห่งบารมีธรรมที่ทรงสร้างสมอบรมมา เรื่องเกี่ยวกับพระธรรมที่มีความลึกซึ้ง ยากแก่การทำความเข้าใจให้กระจ่าง เรื่องเกี่ยวกับพระภิกษุ ภิกษุณี ถึงข้อที่ควรประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย เรื่องเกี่ยวกับอุบาสก อุบาสิกา ผู้ถวายการอุปถัมภ์จะปฏิบัติให้เหมาะสมกับอาชีพการงาน เรื่องที่ควรปฏิบัติต่อบุคคลที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนา พอสรุปเป็นข้อๆ ดังนี้

- ๑) แสดงธรรมเพื่อระงับความกำหนัดที่รบกวนจิตแก่ภิกษุวั่งสะ
- ๒) แสดงธรรมเรื่องบุคคลผู้มีราตรีเจริญแก่ภิกษุทั้งหลาย
- ๓) แสดงธรรมเรื่องสัมมาทิฐิแก่ภิกษุฉันนะ
- ๔) แสดงธรรมเรื่องกามคุณแก่ภิกษุทั้งหลาย
- ๕) แสดงธรรมเรื่องเครื่องผูกแก่พระกามภ
- ๖) แสดงธรรมเรื่องพยากรณ์การบรรลุพระอรหันต์แก่ภิกษุทั้งหลาย
- ๗) แสดงธรรมเรื่องการเสวยอายุตนแก่ภิกษุทั้งหลาย
- ๘) แสดงธรรมเรื่องที่แคบแก่พระอุทายี
- ๙) แสดงธรรมเรื่องบุคคลผู้ทุศีลแก่ภิกษุทั้งหลาย
- ๑๐) แสดงธรรมเรื่องสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งที่เป็นธรรมเป็นประโยชน์

แก่ภิกษุทั้งหลาย

- ๑๑) แสดงธรรมเรื่องสิ่งที่เป็นยอด ๕ ประการ กับพระภัททิ

- ๑๒) แสดงธรรมแก่ภิกษุณี เช่น เรื่องการรู้คุณวิเศษ เรื่องอาหาร เป็นต้น

๑๓) แสดงธรรมแก่อุบาสก เช่น เรื่องของการจุติของเทวดาแก่วิฑูทกเสนาบดี เรื่องพระเสขะแก่พระเจ้ามahanามะ เรื่องธรรมอย่างเอกแก่ทสมคฤหบดีตอบปัญหาธรรมของพระเจ้าปเสนทิโกศล เรื่องสติปัญฐาน ๔ แก่สิริวัชฌณคฤหบดี เป็นต้น

- ๑๔) แสดงธรรมแก่อุบาสกา เช่น เรื่องคติภายภาคหน้าแก่มิสาลาอุบาสิกา เป็นต้น

๑๕) แสดงธรรมแก่บุคคลทั่วไป เช่น เรื่องบัญญัติการละราคะ โทสะ และโมหะ แก่ฉินนะปริพาชก เรื่องสวากขาตธรรมแก่คฤหบดีแก่สาวกของอาชีวก เรื่องการไม่ประพฤติ พรหมจรรย์และเรื่องการประพฤติพรหมจรรย์ที่ไม่น่าพอใจแก่ปริพาชกทั้งหลาย เป็นต้น

มีหลายเรื่องที่พระอานนทฺใช้เป็นหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างเห็นชัดเจน คือ เป็นผู้ตอบปัญหาธรรมแก่พระมหากัสสปะในครั้งที่ทำสังคายนาครั้งแรกและได้เป็นผู้ทูลถามปัญหา ต่างๆ เมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระธรรม มีเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น^{๓๒}

สามารถสรุปได้ว่า หลักการในการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้นเมื่อพระองค์มีพระประสงค์จะประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ประชาชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเสนอธรรมความ เชื่อเดิมที่เขาได้อยู่ให้หมดสิ้นไปเสียก่อนแต่การที่จะเอาชนะลัทธิต่างๆที่ประชาชนมีความเชื่อฝังใจอยู่ แล้วมิใช่ทำได้ง่ายเลยจะต้องมีรูปแบบหรือวิธีการที่แยบยลจึงจะสามารถให้คนเลิกนับถือลัทธิอันเป็น ความเชื่อเดิมของเขาแล้วให้เขามานับถือพระพุทธศาสนานั้นหมายความว่าพระพุทธเจ้าจะต้องมี ศักยภาพที่เหนือกว่าเจ้าลัทธิทั้งหลายเหล่านั้นจึงจะสามารถเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเดิมของเขาได้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ชาญฉลาดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เมื่อทรงเห็นว่าคำสอน ส่วนใดพอที่จะประยุกต์เข้ากับกันได้กับความเชื่อเดิมของประชาชนซึ่งเป็นส่วนที่ดีอยู่แล้ว พระองค์ก็จะ อนุโลมตามและบางส่วนก็ยังบกพร่องอยู่บ้างก็ทรงนำมาแก้ไขเพิ่มเติมให้ดีขึ้นกว่าเดิม หากส่วนใดที่ เป็นการสอนให้คนหลงผิด หลงมกมาย ไร้สาระ พระองค์ก็จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงทั้งหมดพร้อมกันนั้นยัง มีการเสนอหลักการแนวใหม่ที่ยังไม่เคยมีใครทำมาก่อนให้ประชาชนได้ทราบนั้นก็คือหลักแห่ง อริยสัจ ๔ เป็นหลักคำสอนหนึ่งของพระพุทธเจ้า แปลว่า ภาวนา มรรค ควรเจริญ คือการฝึกอบรม ปฏิบัติตามทางเพื่อให้ถึงความดับแห่งทุกข์ เป็นต้น

๒.๓ หลักการและแนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่หลักธรรม

การเผยแผ่ หมายถึง การทำให้ขยายออกทำให้กว้างออกไป^{๓๓} ดังนั้น การเผยแผ่ หลักธรรมจึงหมายถึง การทำให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาขยายกว้างขวางออกไป เผยแผ่ กว้างขวางออกไปทำให้เป็นที่แพร่หลายเป็นที่รู้จักต่อสาธารณะชนหรืองานในหน้าที่ของพระสงฆ์ที่นำ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาออกอบรมสั่งสอนพุทธศาสนิกชน ตามอำเภอ ตำบล หมู่บ้านต่าง ๆ นหลายรูปแบบ^{๓๔} เป็นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาบุคคลทางด้านจิตใจให้มีความเคารพเลื่อมใส

^{๓๒} พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม, “การศึกษาบทบาทของพระอานนทฺในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕๖ - ๗๐.

^{๓๓} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๕๙.

^{๓๔} พระครูปลัดเจริญ ฐิตปัญโญ (ยากรณ์), “การศึกษาชีวิตและผลงานของพระราชนุพุทธญาณ (กุศล คนธวโร)”, หน้า ๕๘.

ยำเกรงในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแห่งการปฏิบัตินั้น เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก เป็นศาสนาแห่งสันติภาพของโลกและสันติภาพแห่งโลกสากล^{๓๕} สมดังพระดำริที่จะส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูป ออกไปเผยแผ่พุทธธรรมให้ชาวโลกได้รับรู้จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไป เพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เหล่าทวยเทพและมนุษย์”^{๓๖} และให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามที่พระองค์ทรงประสงค์ ๓ ประการ^{๓๗} คือ

๑. ทิฏฐธรรมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์โลกนี้, ประโยชน์ของตน
๒. สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องต้นหรือในภพหน้า, ประโยชน์สูงขึ้น
๓. ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน”

การเผยแผ่หลักธรรมในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ามีวิธีดำเนินการในการประสานมนุษย์สัมพันธ์โดยตระหนักในเหตุ ๓ ประการ^{๓๘} อยู่เสมอและในทุก ๆ กรณีที่พระพุทธองค์ทรงดำเนินการ คือ ๑) ทรงค้นหาพื้นเพเดิมของเขา ๒) ทรงวิจัยถึงความต้องการของเขา ๓) ทรงรู้วิธีเข้าถึงจิตใจของเขาจึงกล่าวได้ว่าการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าทำกันหลายรูปแบบ เช่น การแสดงธรรม การสนทนาธรรม การแนะนำสั่งสอน การปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าเลื่อมใส และการตอบปัญหาข้อข้องใจสงสัย โดยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประธานหลักในการแสดงธรรมให้มีเหตุผลต่อเนื่องกันไปโดยลำดับชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละประเด็นแสดงธรรมด้วยจิตเมตตา มุ่งให้ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ แสดงธรรมไม่ยกตนข่มท่าน และไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น^{๓๙} ให้เกิดความกระตือรือร้น ทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนมุ่งประโยชน์ต่อมหาชนสอนด้วยเหตุผลเป็นศาสนาเดียวที่มีในโลกที่องค์ผู้ประดิษฐานและผู้เผยแผ่ไม่ได้สอนให้เชื่ออย่างงมงาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสอยู่เสมอว่าให้คิดตรึกตรองให้ดีก่อนแล้วจึงเชื่อ ให้เชื่อภายหลังที่เข้าใจเหตุผลดี ไม่ใช่ให้เชื่อเสียก่อนแล้วจึงเข้าใจภายหลังหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนานั้นอยู่ที่เหตุผล ผลทุกประการย่อมมาจากเหตุ ถ้าไม่มีเหตุก็ไม่มีผลด้วยเหตุดังนี้ บทบาทการเผยแผ่มีเหตุผลที่ดีจึงประกาศให้ทราบมีลักษณะอะลุ่มอล่วยแสดงถึงการมีใจกว้างไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยความคิดของตนอีกทั้งการเผยแผ่พุทธธรรมนับว่าเป็นหัวใจของการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้วัฒนาสถาพร งานเผยแผ่ที่พระสงฆ์ทำกันอยู่ทั่วไปในปัจจุบัน มีดังนี้

^{๓๕} พระพิพิธธรรมสุนทร. คม ชัด ลึก เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเสียง , ๒๕๔๗), หน้า ๔๑.

^{๓๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗., วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๓๗} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๗๓/๓๓๓, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๓๓๓.

^{๓๘} ปิ่น มุทุกันต์, มุมสว่าง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

^{๓๙} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒ /๑๕๙/๑๗๔-๑๗๕, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

๒.๓.๑ งานพระธรรมทูต

เป็นงานที่นำพุทธบริษัทและประชาชนทั่วไป ให้เกิดความคิดถึงคุณค่าของธรรมะและความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติธรรม สามารถนำธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง และสิ่งแวดล้อม งานพระธรรมทูตเป็นงานพัฒนาทรัพยากรบุคคลและเป็นงานที่เป็นรากฐานแห่งความมั่นคงของประเทศชาติ แนวการปฏิบัติงานของพระธรรมทูต ได้แก่ การเทศน์ การบรรยาย การสนทนา ธรรมีกถา นำฝึกปฏิบัติ นำเป็นพุทธมามกะ เยี่ยมเยียน นำพัฒนาท้องถิ่น สาธิต และนำจัดกิจกรรม

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต) ได้กล่าวถึงนิยามของพระธรรมทูตว่า “ เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็สวามิภักดิ์หนึ่งใบแรกคือเป็นพระในพระพุทธศาสนาเป็นสมาชิกของพระพุทธศาสนา เป็นลูกของพระพุทธเจ้า เป็นภิกษุรูปหนึ่งในคณะสงฆ์ไทย เป็นภิกษุรูปหนึ่งในวัดนี้เรียกว่าพอบวชก็เป็นเลยมีมาก ต่อมาอาจจะได้เป็นครูสอนนักเรียน ครูสอนบาลี ก่อนจะมาเป็นครูสอนนักเรียน อาจจะมาเป็นนักเรียนก่อน ต่อมาก็ได้รับการแต่งตั้งและได้รับมอบหมายงานอื่น ๆ อีกตอนนี้ก็เป็นพระธรรมทูต โดยทางปฏิบัติพระธรรมทูตก็คือผู้แทนของพระพุทธเจ้า ทูตก็คือผู้แทนผู้แทนทางธรรมหรือผู้แทนธรรมะ ก็คือผู้แทนของพระพุทธเจ้านั่นเอง ทำหน้าที่แทนพระพุทธเจ้าเหมือนพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เสด็จจาริกเที่ยวสั่งสอนชาวบ้านจนกระทั่งมีพระสาวกเกิดขึ้น และส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในที่ต่าง ๆ พระสาวกที่ถูกส่งไปประกาศพระศาสนา นั้น เราเรียกกันว่า “พระธรรมทูต” นั่นก็คือพระที่ทำหน้าที่เป็นทูตหรือเป็นผู้แทนของพระพุทธเจ้า”^{๔๐}

และท่านยังได้กล่าวถึงหลักในการเผยแผ่ธรรมของพระธรรมทูตไว้ว่า “ท่านทั้งหลายในขณะนี้ มีหน้าที่เป็นพระธรรมทูตก็เป็นผู้แทนของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นผู้แทนของพระพุทธเจ้าในฐานะพระธรรมทูตมีหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรม พระธรรมทูตมีหน้าที่หลักก็คือการเผยแผ่ธรรม การเผยแผ่ธรรมมีหลายวิธี วิธีแรกที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติก็คือการเทศน์ และถือว่าเป็นวิธีหลักที่พระพุทธเจ้าทรงถือปฏิบัติด้วยพระองค์เองมาโดยตลอด ๔๕ ปี การเทศน์ ก็คือการแสดงธรรม การชี้แจง การบอกกล่าว นี้เรียกกันว่าเทศน์ สมัยปัจจุบัน เราก็นำวิธีการเทศน์นั้นมาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคเข้ากับสมัย การเทศน์นั้นก็ยังคงอยู่ แต่ว่าหนักไปทางพิธีการ และเป็นพิธีการที่ศักดิ์สิทธิ์ นั่นคือการเทศน์แบบเดิม ปรับเปลี่ยนมาเป็นปาฐกถา เรียกว่า “ปาฐกถาธรรม ” พุทธธรรมะ เปลี่ยนเป็นบรรยายธรรม ก็คือพุทธธรรมะ เปลี่ยนเป็นอภิปรายธรรม ก็คือการบรรยายธรรมเหมือนกัน แต่บรรยายหลายคน ปรับเปลี่ยนเป็นการเทศน์ปุจฉา-วิสัชนา สองธรรมาสน์ สามธรรมาสน์ ปรับเปลี่ยนไปตามยุค ตามสมัย”

ท่านพระธรรมทูตทุกรูปผู้มีความเสียสละ โดยมีความตั้งใจทำหน้าที่เป็นทูตของพระพุทธเจ้าและพระศาสดา นับได้ว่าต้องทำหน้าที่สำคัญและหนัก ซึ่งน่าเห็นใจ หน้าที่ของท่านนั้นอุปมาดังผู้ถือคบเพลิงด้วยมือขวา เพื่อให้เกิดแสงสว่าง แล้วตะกายขึ้นสู่ภูเขาที่สูงชัน โดยมีมือซ้ายโอบอุ้มทารกน้อย ซึ่งมีเด็กโตเดินตามไปด้วยอย่างใกล้ชิดเพื่อหนีภัย คือสัตว์ร้ายที่ตามติดมา ถ้าโชคดีหนี

^{๔๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พระธรรมทูตคือใคร, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.ddhad.org/?name=knowledge&file=readknowledge&id=18> [๒๐ ก.ค. ๒๕๕๘].

พัน โดยปิ่นปายไปจนถึงยอดอมตบรรพต ก็จะถึงแดนอันเกษมจากภัยทั้งปวง ถ้าโชคร้ายยอมวิบัติอย่างน่าสงสาร ด้วยต้องตกภูเขา และถูกสัตว์ร้าย ตามติดแล้วทำร้าย เป็นอันตราย ทั้งตนเองและทั้งเด็กทั้งสองคนด้วย ซึ่งเด็กน้อยทั้งสองนั้น ได้แก่ อุบาสก และอุบาสิกา ผู้หวังพึ่งต่อพระธรรมทูตผู้ถือคบเพลิงนำทางนั่นเอง^{๔๑}

สามารถสรุปได้ว่า พระธรรมทูตจำเป็นต้องเป็นผู้ฉลาด รอบคอบ ไม่ประมาท สามารถทำกิจตามหน้าที่โดยชอบเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่นให้สมหน้าที่เพื่อขึ้นสู่อมตบรรพตให้พ้นภัยทั้งตนและผู้ติดตามโดยสวัสดิ์ มีความตั้งใจทำหน้าที่เป็นทูตของพระพุทธเจ้าและพระศาสดา ต้องมีความเสียสละอดทน ต้องทำหน้าที่สำคัญและหนักเพื่อให้เกิดแสงสว่างและสันติสุข^{๔๒}

๒.๓.๒ หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.)

เป็นกิจกรรมของคณะสงฆ์ไทย ตามระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล พ.ศ. ๒๕๑๘ มีความมุ่งหมายที่จะพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบลลงสู่หมู่บ้าน โดยให้พระภิกษุในชนบทได้มีบทบาทเป็นแกนนำในการส่งเสริมวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนนั้น ๆ มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมและสร้างสิ่งที่เป็นคณะประโยชน์แก่ประชาชนตามหัวข้ออบรม ดังนี้^{๔๓}

๑) ศีลธรรมและวัฒนธรรม

๒) สุขภาพและอนามัย

๓) สัมมาชีพ

๔) สันติสุข

๕) ศึกษาสงเคราะห์

๖) สาธารณสงเคราะห์

๗) กตัญญูกตเวทิตาธรรม

๘) สามัคคีธรรม

การประชุมอบรมประชาชนตามวัตถุประสงค์ ดังกล่าว จะดำเนินการโดยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ได้ตามสมควรแก่กรณี คือ^{๔๔}

(๑) การอบรมทั่วไป ได้แก่การประชุมประชาชนทั่วไปในตำบลนั้น โดยเชิญวิทยากรมาอธิบายชี้แจงแนะนำในทางวิชาการและการปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ขอใดขอหนึ่งของหน่วยอบรม

(๒) การอบรมเฉพาะกรณี ได้แก่การประชุมประชาชนเพียงบางส่วน เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่เกิดขึ้นแก่ประชาชนส่วนนั้นๆ โดยวิธีการชี้แจงแนะนำข้อความเข้าใจในเรื่องนั้นๆ

^{๔๒} อ้างแล้ว.

^{๔๓} วัดตระพังทอง, ระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล พ.ศ. ๒๕๑๘, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.traphangthong.org/index.php?lay=show&ac=article&id=539122403> [๒๓ ก.ค. ๒๕๕๘].

^{๔๔} อ้างแล้ว.

(๓) การอบรมเฉพาะบุคคล ได้แก่การจัดให้บุคคลมาพบปะสังสรรค์ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือชี้แจงแนะนำ ข้อความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับบุคคลนั้น

๒.๓.๓ งานสอนศีลธรรมและอบรมจริยธรรมนักเรียนตามโรงเรียนต่างๆ

เพื่อมุ่งให้นักเรียนมีทัศนคติที่ดีต่อสถาบันพระพุทธศาสนา สามารถปฏิบัติตนตามหน้าที่ชาวพุทธได้อย่างถูกต้องเหมาะสมและน้อมนำหลักพุทธธรรมไป ปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อพัฒนาตนเองและสังคม ซึ่งในปัจจุบัน มีการสอนศีลธรรมในสถานศึกษาต่างๆ เชิญชวนเยาวชนมาเรียนธรรมศึกษาตรี โท เอก ในวัด เปิดสอนธรรมศึกษาภายในวัด และกำหนดให้เป็นวิชาบังคับสำหรับเด็กได้ศึกษาตั้งแต่เยาว์วัย มีการวัดผลโดยวิธีต่างๆ วัดพฤติกรรม ทั้งให้ถือเป็นวิชาที่สำคัญที่สุด และเมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น นักเรียนทุกคนจะต้องสอบธรรมศึกษาเอกให้ได้ จัดระบบการศึกษาให้มีหลักสูตร ที่มีการเรียนการสอน พระพุทธศาสนาในสถานศึกษา ทั้งโรงเรียนและมหาวิทยาลัยอย่างเป็นรูปธรรม ให้เด็ก เยาวชน และประชาชน ศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจแล้วนำความรู้ที่ศึกษานั้นไปปฏิบัติให้เกิดผล สนับสนุนให้โรงเรียนทำกิจกรรมส่งเสริมการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเน้นหนักในเรื่องการปฏิบัติธรรมควบคู่กันไปด้วย จัดเป็นหลักสูตรนอกโรงเรียนให้กับผู้นำท้องถิ่น หรือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น รวมทั้งบุคลากรภายในวัด ได้แก่ จัดอบรมแก่นแท้ ของพระพุทธศาสนาให้ไวยาวจรอย่างมีระบบ โดยเฉพาะส่งเสริมให้เข้าวัดและเรียนธรรมะประกาศตนเป็นพุทธมามกะในสถานศึกษา นำนักเรียนไปทำพิธีทางพระพุทธศาสนาในวันสำคัญต่างๆ ที่วัดกำหนดให้การรับราชการต้องผ่านการสอบภาคความรู้ความสามารถทั่วไปของการสอบคัดเลือก ก.พ. ให้มีการสอบวัดระดับของความรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรม^{๔๕}

๒.๓.๔ การเผยแพร่ทางวิทยุและโทรทัศน์

ปัจจุบันการเผยแพร่พุทธธรรมได้รับการ ส่งเสริมสนับสนุนใหม่การใช้สื่อทุกประเภท สนับสนุนให้หน่วยงานองค์กรทางพระพุทธศาสนาเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยจรรยาบรรณทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วิทยุชุมชน และวิทยุโทรทัศน์ สถานีวิทยุกระจายเสียง กองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ เช่น กำหนดช่วงระยะเวลา การออกอากาศรายการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม ทางสถานีวิทยุโทรทัศน์ช่วงเวลาของเด็กและเยาวชน รายการสนทนาธรรม แก่นสารชีวิต^{๔๖}

๒.๓.๕ วารสาร นิตยสารเผยแพร่ธรรม

วารสารและนิตยสาร เป็นสื่อมวลชนที่สำคัญประเภทหนึ่ง ที่ให้ทั้งข่าวสารความรู้ ความคิด และความบันเทิงแก่ผู้อ่านอย่างกว้างขวาง และยังทำหน้าที่ ในการบันทึกความเป็นไปในสังคมในช่วงเวลาหนึ่งได้เป็นอย่างดี และมีส่วนช่วยกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาต่างๆ เนื่องจากวารสารและนิตยสารเป็นแหล่งรวบรวมและเผยแพร่ความรู้ความคิด ในรูปของการเสนอ

^{๔๕} กรมการศาสนา, รายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง รูปแบบการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม กรมการศาสนา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕ – ๑๖.

^{๔๖} อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

บทความทางวิชาการ ข่าว ภาพ ความคิดเห็น บทวิจารณ์อย่างหลากหลาย มีการจัดทำออกมาอย่างต่อเนื่อง และเผยแพร่ความรู้ที่ทันสมัย ไปสู่กลุ่มผู้อ่านที่เป็นประชาชนทั่วไปได้กว้างขวางกว่าสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือ จึงมีคุณค่าต่อการศึกษายิ่ง^{๔๗} การจัดทำวารสาร นิตยสารเผยแพร่ธรรม จึงเป็นวิธีการสำคัญวิธีหนึ่งในการเผยแผ่พุทธธรรมให้เข้าถึงประชาชนอย่างกว้างขวาง และแพร่หลาย อีกทั้งยังเป็นเสมือนบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธธรรมที่สามารถนำมาอ้างอิงในโอกาสต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๖ งานเผยแผ่ต่างประเทศ

ในปัจจุบันมีการดำเนินงานพระธรรมทูตสายต่างประเทศ ภายใต้การดูแลของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยกองวิเทศสัมพันธ์ ร่วมกับสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มีการจัดโครงการอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ เพื่อถวายเป็นความรู้ทั้งภาควิชาการและภาคปฏิบัติแก่พระสงฆ์ ในการทำหน้าที่เป็นพระธรรมทูตสายต่างประเทศ ก่อนเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศ รวมทั้งสนับสนุนกิจการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศในหลายรูปแบบ เช่น การเยี่ยมเยียน เจริญความสัมพันธไมตรี การจัดสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทั้งในสหรัฐอเมริกาและประเทศอินเดีย โดยเปิดอบรมถวายเป็นความรู้เป็นประจำทุกปี โดยพระสงฆ์ที่เข้ารับการอบรมถวายเป็นความรู้ จะเป็นกำลังสำคัญทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างแดน เจริญรอยตามองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และที่สำคัญเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูต เพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ศาสตร์ใหม่ๆ และความเปลี่ยนแปลงของโลก สร้างเอกภาพและสามัคคีธรรมให้แก่งานพระธรรมทูตต่างประเทศ พระภิกษุเหล่านี้หลังจากผ่านการอบรมตามหลักสูตรจะเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจอยู่ในทวีปเอเชีย, ทวีปยุโรป และโดยเฉพาะในประเทศสหรัฐอเมริกานั้น มีพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระธรรมทูตผู้ปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก และในแต่ละปีผู้แทนมหาเถรสมาคม ผู้แทนสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ผู้บริหารของมหาวิทยาลัย พร้อมด้วยญาติโยมได้เดินทางไปเยี่ยม ติดตาม ประชุมปรึกษาหารือ กำหนดแนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นประจำทุกปี^{๔๘}

สามารถสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานหลักในการแสดงธรรมให้มีเหตุผล ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละประเด็น แสดงธรรมด้วยจิตเมตตา มุ่งให้ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ แสดงธรรมไม่ยกตนข่มท่าน และไม่เสียสละ ช่มชู้ผู้อื่น ให้เกิดความกระตือรือร้น ทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนา ที่สอนมุ่งประโยชน์ต่อมหาชน สอนด้วยเหตุผล เป็นศาสนา เดียวที่มีในโลก ที่องค์ผู้ประดิษฐานและผู้เผยแผ่ ไม่ได้สอนให้เชื่ออย่างงมงาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสอยู่เสมอว่า ให้คิดตรึกตรองให้ดีก่อนแล้วจึงเชื่อ ให้เชื่อภายหลังที่เข้าใจเหตุผลดี ไม่ใช่ให้เชื่อเสียก่อน แล้วจึงเข้าใจภายหลังหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนานั้นอยู่ที่เหตุผล ผลทุกประการย่อมมาจากเหตุ ถ้าไม่มีเหตุก็ไม่มีผลด้วยเหตุดังนี้ บทบาทการเผยแผ่มีเหตุผลที่

^{๔๗} มนูญ ไชยสมบูรณ์, วารสาร & นิตยสาร, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.gotoknow.org/blogs/posts/327124> [๒๓ ก.ค. ๒๕๕๘]

^{๔๘} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระธรรมทูตสายต่างประเทศ มจร., [ออนไลน์] แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/news_in.php?group_id=1&NEWSID=7084 [๒๓ ก.ค. ๒๕๕๘]

ดี จึงประกาศให้ทราบ มีลักษณะอะลุ่มอล่วย แสดงถึงการมีใจกว้าง ไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยความคิดของตน อีกทั้งการเผยแผ่พุทธธรรมนับว่าเป็นหัวใจของการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้วัฒนาสถาพร งานเผยแผ่ที่พระสงฆ์ทำกันอยู่ทั่วไปในปัจจุบัน

๒.๔ กลยุทธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมาถือเป็นการดำเนินงานอย่างมีแผนงานตามระบบจึงทำให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานมั่นคงมาจนถึงทุกวันนี้ซึ่งข้อนี้อาจทำให้ดูเหมือนเป็นความสมบูรณ์พร้อมของพระศาสนาจนละเลยที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับศาสตร์สมัยใหม่ทำให้ตกอยู่ในความประมาท เพราะไม่อาจสร้างจุดดึงดูดความสนใจให้เกิดขึ้นกับคนรุ่นใหม่ได้ การเรียนรู้เพื่อที่จะนำศาสตร์สมัยใหม่มาปรับประยุกต์ใช้กับหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงเป็นประโยชน์โดยตรงต่อการกำหนดนโยบายการวางแผนงานและแผนยุทธศาสตร์ ให้สอดคล้องกับสังคมยุคปัจจุบัน สถาบันการศึกษา องค์กร และหน่วยงานต่างๆ จึงมีความตื่นตัวในการดำเนินงานโดยใช้แผนยุทธศาสตร์ให้เป็นกลไกสำคัญเพื่อให้เกิดการกระตุ้นและเสริมสร้างแรงจูงใจใฝ่สมฤทธิ์

ฉะนั้น ก่อนการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติงานควรกำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่อันประกอบด้วยแผนงาน โครงการ และกิจกรรมการเผยแผ่อย่างเป็นระบบ ปฏิบัติงานในระยะยาว เช่น บุคลากรผู้อุทิศตนเพื่อการเผยแผ่อย่างจริงจังมีน้อย และไม่มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง หลักการวิเคราะห์สถานการณ์ดังกล่าว สามารถนำไปพิจารณาได้ทั้งสิ่งที่อยู่ไกลตัวออกไปและสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว ทั้งนี้เพื่อเตรียมความพร้อมก่อนที่จะลงมือปฏิบัติการจริง

กลยุทธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีหลายวิธีจะใช้วิธีใดขึ้นอยู่กับความถนัดและลักษณะของผู้รับซึ่งวิธีที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในปัจจุบัน ได้แก่

๒.๔.๑ การเทศนา คือ การถ่ายทอดธรรมอันเป็นคำสั่งสอนทางศาสนาด้วยการแสดงชี้แจงให้ฟัง เป็นการเผยแผ่ศาสนาแบบหนึ่งที่ใช้กันมาแต่สมัยพุทธกาล การเทศน์ ในสมัยพุทธกาลไม่มีพิธีการแต่อย่างใด เพียงผู้แสดงนั่งอยู่ในสถานที่สมควรและผู้ฟังมีลักษณะตั้งใจฟังก็สามารถแสดงได้ ในขณะที่การเทศนานั้น อาจมีลักษณะลีลาต่างกันไปบ้าง ตามแต่อุปนิสัยของแต่ละบุคคล สำหรับพระพุทธเจ้าแล้วบางครั้งจะทรงใช้คาถาประพันธ์ หรือร้อยแก้วธรรมดา

ในประเทศไทย การเทศน์กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญในพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวไทยมาช้านาน เช่น วันขึ้นบ้านใหม่ วันแต่งงาน ไปจนถึงงานศพและมีข้อปลีกย่อยในการประกอบพิธีกรรมมากมาย เช่น ต้องมีการอาราธนาศีล อาราธนาธรรม การจุดเทียนส่องธรรม เป็นต้น พระสงฆ์ไทยแต่โบราณก็มีการดัดแปลงโดยเพิ่มทำนองให้น่าสนใจ เรียกว่า เทศน์แหล่ ปัจจุบันอาจแบ่งการเทศน์ตามจำนวนผู้เทศน์ได้เป็น เทศน์เดี่ยว (เทศน์รูปเดียว) และเทศน์สองธรรมมาสน์ขึ้นไป (เทศน์แบบปจฉา-วิสัชนาใช้ผู้เทศน์ ๒ รูปขึ้นไป)

คำว่า เทศน์ หรือการเทศน์แบบพิธีการ ในความรู้สึกส่วนใหญ่ของคนไทยมักจะเข้าใจว่าเป็นพิธีกรรมการสอนที่เป็นทางการ เน้นพิธีการ และมีรูปแบบตายตัว ที่ผู้เทศน์ไม่สามารถใช้ลูกเล่นหรือใช้อุปกรณ์ เช่น ภาพ หรือสื่อประสมมาใช้เพื่อประกอบการเทศน์ได้ ทำให้ในปัจจุบันพระสงฆ์ได้มี

ปรับเปลี่ยนวิธีการเทศน์ด้วยวิธีอื่นๆ เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เช่น การเทศน์ในพิธีการโดยไม่ใช้สำนวนโบราณ การสอนธรรมะผ่านสื่อต่างๆ การแต่งหนังสือ การแต่งเพลงธรรมะ เป็นต้น ซึ่งสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายมากกว่า เพราะส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้ทำนองแบบเทศน์พิธีการและอาจมีลูกสออดแทรกลงไปทำให้น่าสนใจมากขึ้น

๒.๔.๒ ปาฐกถาธรรม คือ การบรรยายธรรมะให้ผู้ฟังโดยทั่วไปจะยืนพูดและผู้พูดจะต้องมีลีลาในการพูด เพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังเป็นพิเศษ เป็นวิธีการแสดงธรรมแบบใหม่

๒.๔.๓ อภิปรายธรรม คือ การชี้แจงหรือแสดงความคิดเห็นในหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้ผู้ฟังเข้าใจ เป็นการเผยแพร่อีกรูปแบบหนึ่ง

๒.๔.๔ สันทนาธรรม คือ การพูดจาในหลักธรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาชีวิตโดยยึดหลักทางสายกลาง

๒.๔.๕ การสอนสมถกรรมฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน คือ การสอนให้นั่งสมาธิภาวนาเพื่อให้ใจเป็นสมาธิหรือเข้าใจสภาวะตามความเป็นจริงของสังขารตามหลักไตรลักษณ์ พระบางรูปสอนทั้งพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา มีการบวชชีพรามณ์ บางรูปสอนตามโรงเรียนแนะนำครูและนักเรียนให้ฝึกกรรมฐาน

๒.๔.๖ การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ เช่น การเขียนหนังสือธรรมะ การบันทึกเทปธรรมะ หรือวีดีโอเพื่อจำหน่ายแจกไปในกลุ่มคนที่ไม่มีเวลาศึกษาธรรมะด้วยตนเอง หรือมีการการใช้ภาพยนตร์ สไลด์ วีดีโอ และรูปภาพ มาเป็นอุปกรณ์การสอนธรรมะโดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นเครือข่ายในการผลิตสื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะโดยมีญาติโยมให้ความอุปถัมภ์^{๔๙}

สามารถสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมาถือเป็นการดำเนินงานอย่างมีแผนงานตามระบบ จึงทำให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานมั่นคงมาจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งข้อนี้อาจทำให้ดูเหมือนเป็นความสมบูรณ์พร้อมของพระศาสนาจนละเลยที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับศาสตร์สมัยใหม่ ทำให้ตกอยู่ในความประมาท เพราะไม่อาจสร้างจุดดึงดูดความสนใจ ให้เกิดขึ้นกับคนรุ่นใหม่ได้ การเรียนรู้เพื่อที่จะนำศาสตร์สมัยใหม่มาปรับประยุกต์ใช้กับหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงเป็นประโยชน์โดยตรงต่อการกำหนดนโยบายการวางแผนงาน และแผนยุทธศาสตร์ ให้สอดคล้องกับสังคมยุคปัจจุบัน สถาบันการศึกษา องค์กร และหน่วยงานต่างๆ จึงมีความตื่นตัวในการดำเนินงานโดยใช้แผนยุทธศาสตร์ให้เป็นกลไกสำคัญเพื่อให้เกิดการกระตุ้นและเสริมสร้างแรงจูงใจใฝ่สมถุทธิและการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีหลายวิธี จะใช้วิธีใดขึ้นอยู่กับความถนัดและลักษณะของผู้รับ ซึ่งวิธีที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในปัจจุบัน

^{๔๙} บุญศรี พานจิตต์ และคณะ , "รายงานการวิจัย เรื่อง ความสำเร็จในการปฏิบัติการกิจของวัด : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดสวนแก้ว อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี " (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๔๕), หน้า ๒๑-๒๓.

๒.๕ คุณสมบัติของนักเผยแผ่ที่พึงประสงค์ตามแนวทางแห่งพุทธะ

สมาน งามสนธิ^{๕๐} ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ส่งสารที่พึงประสงค์ตามแนวทางแห่งพุทธะ ซึ่งได้ระบุถึงคุณสมบัติดังกล่าวที่เรียกว่า สัปปุริสธรรม ๗ ประการ ได้แก่

๒.๕.๑ อัมมัญญตา คือ เป็นผู้รู้ธรรมคือหลักการ หลักความจริง เนื้อหาสาระของเรื่อง สามารถจะสื่อสาร รู้แจ้งแทงตลอดในทฤษฎีและปฏิบัติในศาสตร์และศิลป์ ของตน

๒.๕.๒ อัตถัญญตา คือ รู้จักเนื้อหาสาระ ความหมาย ความมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์ของการสื่อสารที่แน่นอนชัดเจน

๒.๕.๓ อัตตัญญตา คือ รู้จักตนเองรู้ว่าตนคือใคร มีความพร้อมหรือไม่อย่างไรการรู้จักตนเองเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง เมื่อเรารู้จักตนเองดีแล้วจะมีการยอมรับตนเองแล้วจะเปิดเผยตนเองสามารถสื่อสารภายในตนเองได้อย่างดียิ่งผู้ที่สามารถสื่อสารภายในตนเองได้ดีจะเป็นคนที่สามารถรับรู้วิเคราะห์ สังเคราะห์ และมีวิจารณ์ญาณที่สุขุมรอบคอบ มีเหตุ มีผล ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพยิ่ง

๒.๕.๔ มัตถัญญตา คือ รู้จักประมาณและรู้จักความพอดีการสื่อสารบางอย่างหากมากเกินไปผู้รับสารก็รับไม่ได้หากน้อยเกินไปก็ไม่เพียงพอแก่ผู้รับ การรู้จักประมาณในการสื่อสาร คือไม่ส่งสารซ้ำซากมากเกินไปน้อยเกินไป

๒.๕.๕ กาลัญญตา คือ รู้จักกาลเวลา ผู้ส่งสารต้องรู้จักเวลาในการสื่อสารว่าเวลาไหนควรเวลาไหนไม่ควร หากผู้ส่งสารไม่รู้จักเวลาในการสื่อสาร แม้ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในตนเอง การสื่อสารระหว่างบุคคลหรือการสื่อสารของมวลชน นอกจากการสื่อสารนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จแล้วบางทีอาจมีอุปสรรคต่างๆ ตามมาอีกด้วย การรู้จักเวลาจึงเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของผู้ส่งสารตามแนวทางแห่งพุทธะ

๒.๕.๖ ปริสัณญตา คือ รู้จักชุมชน รู้จักสังคม ในทางนิเทศศาสตร์เรียกว่ากลุ่มผู้รับสาร กลุ่มเป้าหมาย ผู้ส่งสารต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมาย การสื่อสารจึงจะประสบความสำเร็จยิ่งรู้จักมากเท่าไร การสื่อสารยังจะมีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น พระพุทธเจ้าเผยแผ่ธรรมะของพระองค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น เพราะว่าพระองค์ทรงรอบรู้ผู้รับสารได้อย่างแจ่มแจ้ง แท้จริงไปถึงภูมิหลังหรือกรรมเก่าแต่ชาติก่อนของผู้รับสาร ผู้ส่งสารที่เป็นปุถุชนธรรมดาที่มีความจำเป็นต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมายว่าเป็นใคร ต้องรู้จักเพศ อายุ การศึกษา สถานภาพ ทางเศรษฐกิจและสังคมยังรู้จักกลุ่มเป้าหมายมากการสื่อสารก็มีประสิทธิภาพมาก

๒.๕.๗ บุคคลปโรปรัญญตา คือ รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าผู้รับสารแต่ละคนมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง มีจริต มีอัธยาศัย มีศักยภาพในการรับสารมากน้อยเพียงใดการที่ผู้ส่งสารรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลได้นั้น ทำให้สามารถแยกแยะผู้รับสารได้

บุคคลผู้ประกอบด้วย สัปปุริสธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ถือว่าเป็นผู้ประกอบด้วย สังฆคุณครบทั้ง ๙ ประการ^{๕๑} ได้แก่

^{๕๐} สมาน งามสนธิ , ผู้ส่งสารที่พึงประสงค์ตามแนวพุทธะ : ครบรอบ ๑๐ ปี สาขานิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสโขทัย-ธรรมาธิราช, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๗), หน้า ๙๓-๙๕.

- ๑) เป็นผู้ปฏิบัติดี
- ๒) เป็นผู้ปฏิบัติตรง
- ๓) เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง
- ๔) เป็นผู้ปฏิบัติสมควร
- ๕) เป็นผู้สมควรได้รับของที่เขานำมาถวาย
- ๖) เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ
- ๗) เป็นผู้ควรแก่การทักขิณา คือ ควรแก่ของทำบุญ
- ๘) เป็นผู้ควรแก่การอัญชลี คือ การกราบไหว้
- ๙) เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก หรือเป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแผ่ความดีที่ยอดเยียม

ของโลก

คุณสมบัติของนักเผยแผ่ ซึ่งกำหนดตามแนวทางของหลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการดังกล่าว จัดเป็นคุณสมบัติที่พึงพิจารณากำหนดให้เกิดมีพร้อมในตัวบุคคลผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา และเมื่อนำหลักการหลาย ๆ ส่วนมารวมกัน ก็สามารถสรุปคุณสมบัติของนักเผยแผ่เพิ่มเติมได้อีก ดังนี้^{๕๑}

- ๑) ควรเป็นผู้มีทัศนคติที่ดีมีพรหมวิหาร และสามารถปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ดี
- ๒) ควรเป็นผู้มีส่วนร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อเรียนรู้การทำงานร่วมกัน
- ๓) ควรเป็นนักวิเคราะห์วิจัย สำรวจแนวคิดหรือประชาคมติและสามารถดำเนินงานได้อย่างสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย

๔) ควรเป็นผู้มีความสามารถในการจัดกิจกรรมสื่อสารสัมพันธ์และการดำเนินงานต่างๆ ได้ตามแผนงานอย่างเป็นระบบ

๕) ควรเป็นผู้มีบทบาทในการให้คำปรึกษาหารือหรือแนะนำในกิจกรรมด้านการประชาสัมพันธ์ต่อฝ่ายบริหารองค์กรเพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายในการบริหารจากการศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่หลักธรรม ในส่วนที่เกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของการเผยแผ่พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หลักการและแนวคิดเกี่ยวกับ การเผยแผ่หลักธรรม, กลยุทธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและคุณสมบัติของนักเผยแผ่ที่พึงประสงค์ตามแนวทางแห่งพุทธะ ผู้วิจัยได้นำมากำหนดแนวทาง ในการวิเคราะห์รูปแบบและวิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพระเทพสิทธิมงคล (เสนอ สิริปัญญา) ซึ่งจะได้อีกโดยละเอียดในบทที่ ๓-๔ ต่อไป

สามารถสรุปได้ว่า วิธีการเผยแผ่หลักธรรมในครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ จารีตประเพณี ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นจะมีความแตกต่างกันมากมาย ไม่ว่าจะทรงใช้วิธีไหนก็ตาม เช่น ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคลหรือจังหวะหรือโอกาส เป็นต้น พระพุทธองค์มิได้จำกัดบุคคลในการเทศน์สอนว่าเป็นชนชั้นวรรณะใด เพศใด อาชีพใด หรืออายุวัยใดทรงแสดงธรรมแก่บุคคลทุกระดับไม่จำกัดขอบเขตหากเขามีความสามารถที่จะ

^{๕๑} อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๓.

^{๕๒} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรมนิเทศ, หน้า ๖๘-๖๙.

รับรู้ธรรมได้ ก็ทรงให้โอกาสเสมอ จนมีพุทธศาสนิกชนทุก ลัทธิธรรมได้แทรกซึมอยู่ในบุคคลทุกกลุ่ม ทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ สิทธิเสรีภาพของบุคคลได้ถูกเปิดออกโดยหลักการของพระพุทธศาสนา ประชาชนส่วนมากได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะทรงใช้วิธีไหนก็ตาม เช่น ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รोजังหะหรือโอกาส เป็นต้น พระสงฆ์จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยปลูกฝัง คุณธรรมให้เกิดขึ้นแก่คนในชุมชน สอนให้คนเป็นคนดี คุณสมบัติของผู้เผยแผ่เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟัง เกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามในคำสอนอย่างน่าอัศจรรย์ นอกจากนี้ปัจจัยที่มีผลต่อการเผยแผ่ พระพุทธศาสนานอกจากรูปแบบและวิธีการเผยแผ่แล้วสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น ลมฟ้า อากาศ วิถีดำเนินชีวิตของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น อุตสาหกรรม การศึกษา ความเชื่อ ทัศนคติ จารีต วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่งานทางพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ผู้เผยแผ่นอกจากปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามธรรมวินัยแล้วจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีความ ชำนาญและความสามารถในหลายๆด้านประกอบกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณสมบัติของพระสงฆ์หรือตัว ผู้สื่อเอง ซึ่งนับเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ฟังที่ได้พบและได้การเผยแผ่ พระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นทั้งปัญหาและอุปสรรคจากภายในและปัญหาและอุปสรรคจากภายนอก ซึ่งในกระบวนการต่าง ๆ ที่ได้กล่าวอ้างมาในเบื้องต้น ผู้วิจัยจะได้นำหลักและวิธีการสอนของ พระพุทธเจ้า ตลอดจนกระบวนการต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกในสมัยพุทธกาลมาเป็นกรอบ ในการอธิบายรูปแบบและวิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาในบทที่ ๓ ต่อไป